

TRANSFORMATIEKADER MOMMERS-DRÖGE COMPLEX

FEBRUARI 2021

TRANSFORMATIEKADER MOMMERS-DRÖGE COMPLEX

Datum Februari 2021

Opdrachtgever TextielMuseum & Gemeente Tilburg

Auteur BERNS architectuur
Touché concept & copy

INHOUD

INLEIDING

1 // BIOGRAFIE IN ZES EPISODES

2 // BESCHRIJVING EN ANALYSE

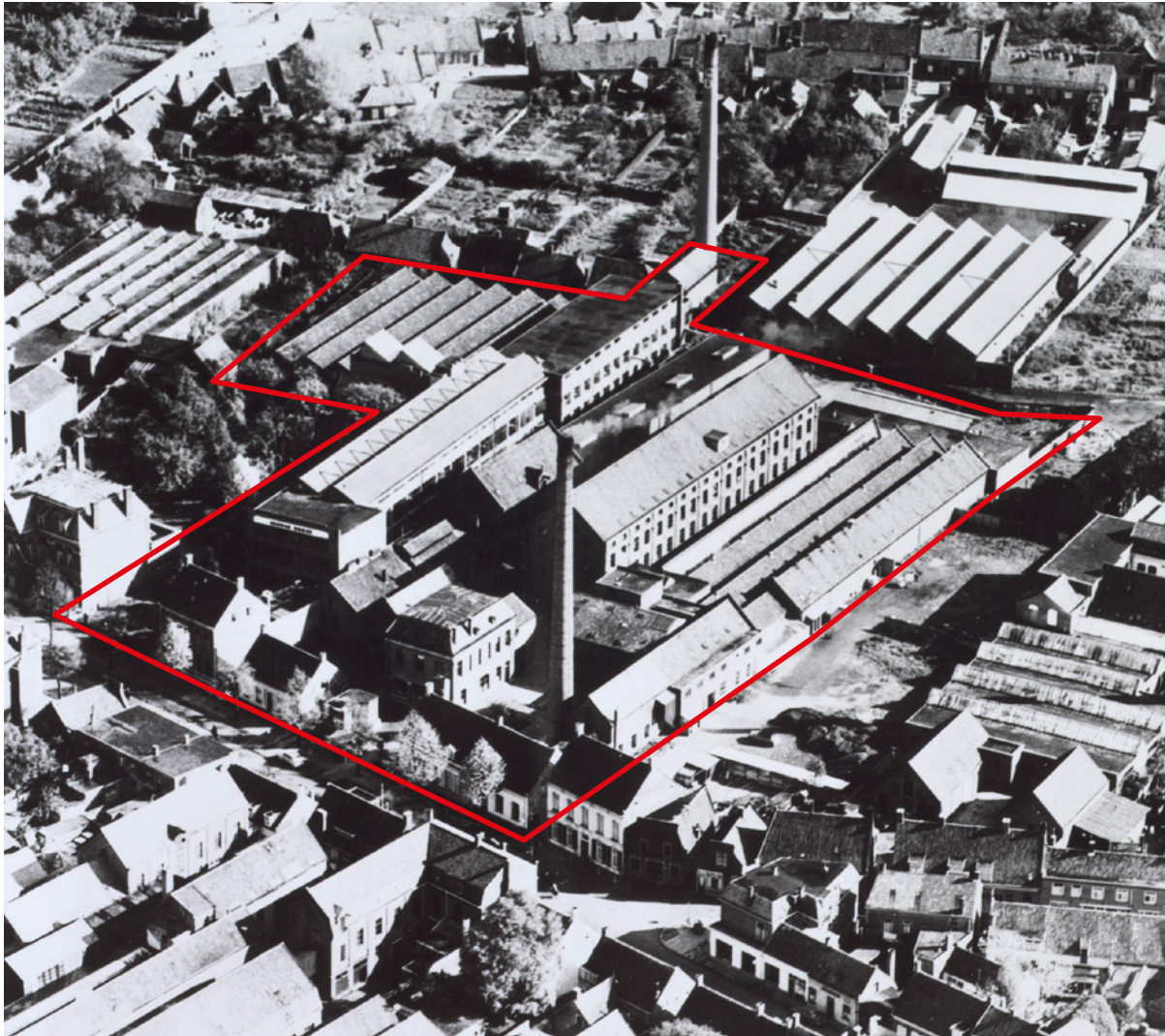
3 // KERNWAARDEN

4 // RESTAURATIEVISIE EN TRANSFORMATIEKADER

5 // CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

BRONNEN

INLEIDING

Sinds 1986 is het Textielmuseum Tilburg gevestigd in de voormalige textielfabriek van C. Mommers & Co aan de Goirkestraat in Tilburg. Dit bijzondere complex omvat diverse rijksmonumenten die in 2008 zijn aangevuld met een nieuw entreegebouw van cepezed.

Het museum is zeer succesvol en het bezoekersaantal groeit gestaag. Deze groei is de afgelopen jaren opgevangen binnen het complex met een kleine annex in het naastgelegen Drögecomplex, maar de grenzen zijn inmiddels bereikt. In samenwerking met de gemeente Tilburg en UNStudio onderzoekt het Textielmuseum hoe het museum in de toekomst verder kan groeien. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar het Mommerscomplex, maar ook naar de mogelijkheden om een deel van het Drögecomplex aan het museum toe te voegen. In aanvulling op het museale programma wordt ook gekeken naar het toevoegen van een aan textiel gerelateerd programma in de overige ruimten van het Drögecomplex.

Het projectteam heeft BERNs architectuur gevraagd om onderzoek te doen naar de transformatiemogelijkheden van het complex als geheel en de rijksmonumenten in het bijzonder. Hiertoe heeft BERNs een Transformatiekader opgesteld waarin het laadvermogen van de gebouwen, nu en in de toekomst, is vastgelegd.

GEZAMENLIJK PRODUCT VAN BETROKKEN PARTIJEN

Het voor u liggende transformatiekader is in het najaar van 2020 opgesteld door architect Camiel Berns van BERNS Architectuur met ondersteuning van tekstschrijver Annet Kampinga van Touché concept & copy. Het document opent met een beknopte ontwikkelingsgeschiedenis van het Mommers-Dröge complex in zes episodes, een beschrijving en analyse van de stedenbouwkundige context en de individuele gebouwen en een omschrijving van de kernwaarden. Deze episodes en de kernwaarden zijn in eerste instantie opgesteld op basis van bureauonderzoek van plannen, onderzoeksrapporten en andere bronnen die in de afgelopen jaren al over het Mommers-Dröge complex zijn verschenen (zie bronnen) en locatiebezoek. Voor dit eerste deel is ook veelvuldig gebruik gemaakt van de kennis die is opgedaan in het Bouwhistorisch onderzoek naar het Mommerscomplex uit 2020 van John van Lierop en het BHO van het Drögecomplex van het Monumenten Advies Bureau (MAB) uit 2011. Het tweede deel is het daadwerkelijke transformatiekader. Hierbij is regelmatig gespard met het team van het Textielmuseum, UNStudio en de gemeente Tilburg. In het bijzonder willen we noemen: Bea Nieuwenhuis, Marco van Vulpen, Dirk van Alphen, Roel Timmermans, Crystal Tang, Gerard Loozekoot en Jacques van Wijk.

De conceptversie is vervolgens aangevuld en

sterker gemaakt dankzij constructieve inbreng van de Monumentencommissie.

LEESWIJZER

Het transformatiekader begint met twee beschrijvende hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt de ontwikkelingsgeschiedenis van het Mommers-Dröge complex in samenhang met die van de textielindustrie in Tilburg geschetst in zes episodes. Het tweede hoofdstuk beschrijft en analyseert het complex en de gebouwen op basis van eerder verrichte bouwhistorische onderzoeken en eigen observaties. De beschrijving en de kenmerken zijn een aanvulling op het bho en duiden de specifieke kenmerken van het betreffende gebouwdeel.

Met deze duidende hoofdstukken is het fundament gelegd voor de interpretatie van het bouwwerk: de kernwaarden. Dit zijn de immateriële eigenschappen - waar staat het bouwwerk voor? - die samen met de materiële monumentwaarden de leidraad voor het ontwerpdenken bij transformaties zijn. Zij bieden houvast en inspiratie bij het maken van keuzes. In hoofdstuk 4 wordt vervolgens per kernwaarde de restauratievisie op complexniveau uiteengezet: waar liggen kansen, wat is belangrijk en wat is wenselijk. Het transformatiekader wordt afgerond met een conclusie en aanbevelingen.

GEBRUIK VAN HET TRANSFORMATIEKADER

Het transformatiekader is bedoeld als tussenstap tussen bouwhistorisch onderzoek en daadwerkelijk ontwerp. Het transformatiekader voorziet in een ruimtelijke vertaling van de kennis over het object en zijn omgeving en bevat spelregels voor ingrepen die op de korte of langere termijn zullen plaatshebben. Het opstellen ervan is een cultuurhistorisch traject; concrete gebruikerswensen spelen vooralsnog een rol op de achtergrond. Er wordt antwoord gegeven op vragen als wat bij voorkeur onaangetast blijft, welke ingrepen hoe en waar mogelijk zijn, hoe deze ingrepen zich tot de materiële en immateriële waarden verhouden en welke elementen als inspiratiebron te benutten zijn. Het kader biedt houvast aan de architect, kan door het bevoegde gezag worden vastgesteld als maatgevend document en laat zich inzetten als onafhankelijk toetsingsinstrument voor ingrepen. Reden waarom een breed scala aan partijen bij de totstandkoming is betrokken, is dat het transformatiekader bij voorkeur breed wordt gedragen. Een hoge mate van consensus over de uitgangspunten, kwaliteiten en kansen draagt bij aan een constructief, vlot, efficiënt en plezierig bouwproces en de kwaliteit van de transformatie.

1 // BIOGRAFIE IN ZES EPISODES

EPISODE 1 // PROLOOG VAN HERDGANG TOT WOLSTAD Middeleeuwen - eind 18e eeuw

Wat nu Tilburg is, is in de middeleeuwen niet meer dan een verzameling buurtschappen, herdgangen genaamd. Al begin 8e eeuw worden de gehuchten samen Tilliburgus genoemd. De met Midden- en Oost-Brabant verbonden benaming herdgang kan verwijzen naar de gemeenschappelijke weide voor vee of een woonkern die er een gemeenschappelijke schaapskudde op na houdt; herd betekent kudde. In de herdgangen staan een paar

boerderijen. De schapen leveren wol voor huisnijverheid.

De herdgangen, waarvan de namen nu de namen van Tilburgse wijken zijn, groeien steeds meer naar elkaar toe en zo krijgt het gebied het karakter van een stad. Begin 17e eeuw is Tilburg dankzij de schapenteelt de belangrijkste wolstad van Brabant. De heren van Tilburg en Goirle laten een kasteel bouwen. De oprijlaan wordt ontsloten vanaf de Goirkestraat, een belangrijke verbindingsweg tussen twee herdgangen, Veldhoven en Goirke.

Tilburg en omgeving in de 18e eeuw // Bron: TopoTijdreis

EPISODE 1 // PROLOOG VAN HERDGANG TOT WOLSTAD Middeleeuwen - eind 18e eeuw

EPISODE 2 // OPKOMST VAN THUISWERKERS TOT FABRIEKSHUIZEN Eerste helft 19e eeuw

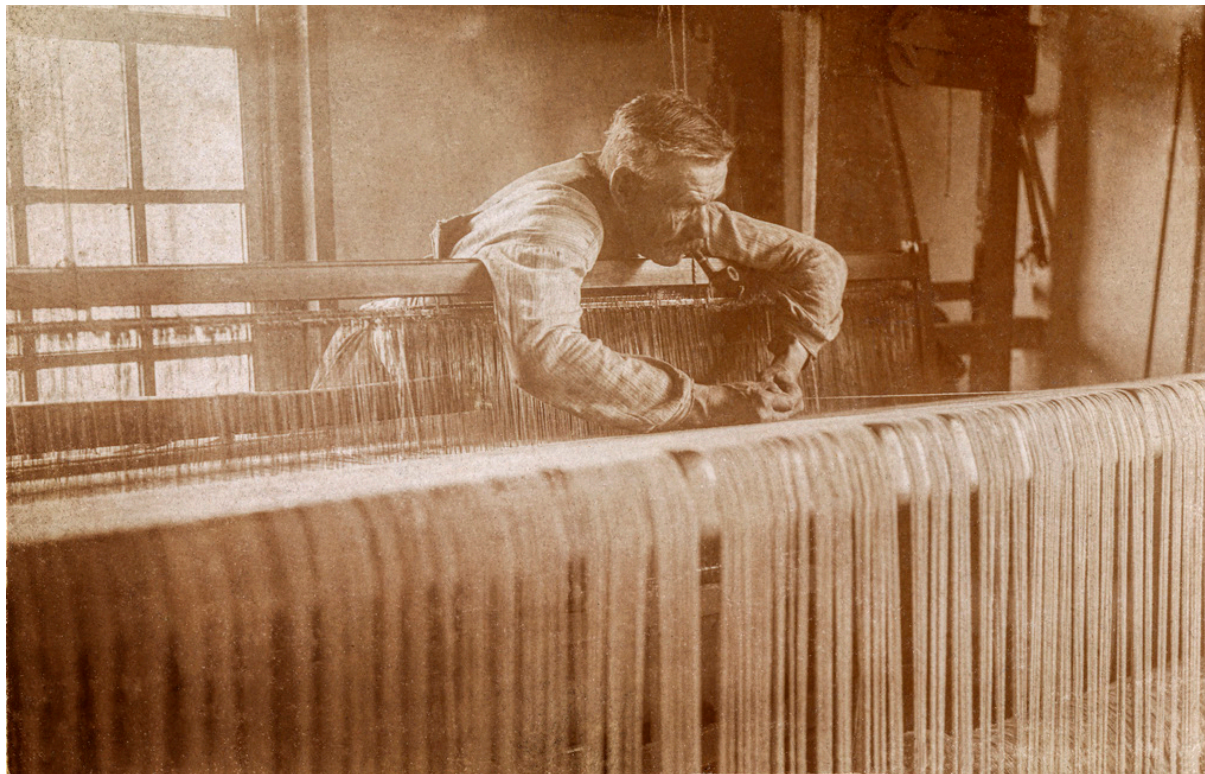
EPISODE 3 // BLOEI OPMARS VAN DE TEXTIELBARONNEN Tweede helft 19e eeuw

EPISODE 4 // GROEI SCHAALVERGROTING EN MODERNISERING Eind 19e eeuw - midden 20e eeuw

EPISODE 5 // KRIMP EINDE VAN WOLTIJDPERK, BEGIN VAN VERVAL Midden 20e eeuw - eind jaren zeventig

EPISODE 6 // HERWAARDERING AANKOOP, RESTAURATIE & NIEUWE BESTEMMING Eind jaren zeventig - heden

In de 18e eeuw vestigen Leidse lakenreders - producenten en handelaren van laken - zich in Tilburg. Zij laten de wolbewerking uitvoeren door thuiswevers die in hun vochtige, koude hutten werken voor een schamel loontje. Aanvankelijk worden alleen half afgewerkte producten geleverd. Vanaf eind 18e eeuw vinden steeds meer bewerkingen in Tilburg zelf plaats, zoals verven en verviltten, ook vollen genoemd. Tilburg groeit uit tot de grootste wolnijverheidsstad van Nederland.

Een thuiswerker in de wolbewerking // Bron: Regionaal Archief Tilburg

EPISODE 2 // OPKOMST

VAN THUISWERKERS TOT FABRIEKSHUIZEN

Eerste helft 19e eeuw

De ingebruikname in 1827 van de eerste stoommachine in Tilburg luidt het industriële tijdperk in de textielsector in. Het aantal thuiswerkers in Tilburg bedraagt in 1830 nog zesduizend, maar in de loop der jaren wordt de productie meer en meer geconcentreerd in fabriekshuizen; kleine werkruimten op het achtererf van de woonhuizen van de lakenreders. Het ruimtebeslag op de erven is nog bescheiden, de gronden achter de huizen zijn tot halverwege de 19e eeuw grotendeels nog in gebruik als tuin, akker en boomgaard.

In 1853 telt Tilburg 73 wollenstoffenfabrieken, waarvan 27 met een stoommachine. In 1858 kopen en slopen vader en zoon Albertus (1799-1878) en Nicolaas (1826-1897) Pessers het via de Goirkestraat ontsloten 17e-eeuwse kasteel. De koop omvat eveneens een deel van de bijbehorende landbouwgronden. Daar bouwen de Pessers een textielabriekje. In 1865 vestigt ook hun familielid Christiaan Mommers (1836-1900) zijn werkplaats met wat weefgetouwen en wolbewerkingsapparaten op het terrein.

EPISODE 3 // BLOEI

OPMARS VAN DE TEXTIELBARONNEN

Tweede helft 19e eeuw

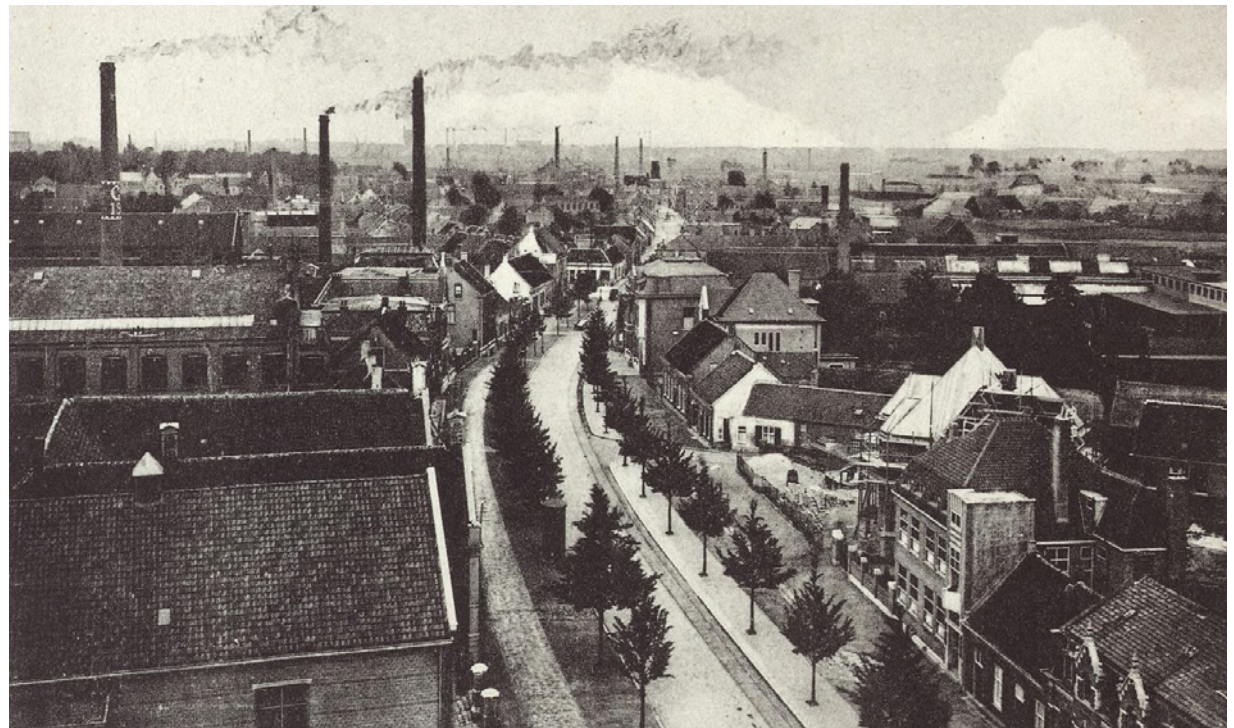
In 1870 staan verspreid over de stad al 125 wollenstoffenfabrieken, waarvan 50 gebruik maken van een stoommachine. De voortschrijdende mechanisatie is er echter oorzaak van dat veel kleine werkplaatsen hun deuren in de tweede helft van de 19e eeuw sluiten. Zij kunnen de investeringen die met de aanschaf van machines zijn gemoeid niet opbrengen. De grotere fabrieken houden stand en groeien gestaag door. Het tijdperk van de textielbaronnen is aangebroken.

Na Mommers verrijzen steeds meer fabrieken aan de Goirkestraat. Het wordt de belangrijkste textielstraat van Tilburg. Bij de verdichting van de weg ontstaan diepe kavels met een smal straatfront. Op de kop van de kavel staat een woning of een fabriekshuis. In de jaren die volgen, zijn de achtererven het decor van nieuwbouw, uitbouw, doorbraken, sloop en verhuizingen. De bloeiende handel en voortschrijdende mechanisatie versterken elkaar. De ooit groene achtererven verworden tot fabrieksterrein met geschakelde gebouwen, met daartussen steegjes en pleintjes. De kleine fabriekshuizen maken plaats voor textiel fabrieken. Bouwvolumes worden steeds groter en hoger. Hoogbouw voorziet in de meest efficiënte manier van werken met spinmachines.

Dat de sector zo enorm kan groeien, is mede te danken aan twee oorlogen. Als gevolg van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) wordt er vanuit Amerika geen katoen meer aangeleverd, waardoor de vraag naar wol stijgt. Vooral C. Mommers en Co gaat 't voor de wind. Het bedrijf lanceert op het juiste moment een nieuw product: bukskin. Dat is wolleer, een licht geruwde stof die voor herenkleding wordt gebruikt. Daarmee kan worden voorzien in de grote vraag naar textielstoffen voor legerkleding die de Frans-Duitse Oorlog (1870-1871) met zich meebrengt.

In 1885 verrijst de hoogbouw van Mommers op het fabrieksterrein. De drie verdiepingen en een zolder omvattende textiel fabriek is met 3.500 vierkante meter nuttig oppervlak en een lengte van 20 meter het grootste en hoogste fabrieksgebouw van Tilburg. In 1894 wordt de hoogbouw verlengd, waarbij de oorspronkelijke vormgeving van 1885 zorgvuldig wordt gekopieerd.

Voor de arbeiders, deels kinderen vanaf twaalf jaar, is het werken in de hoogbouw een verschrikking; de ruimtes zijn donker

Perspectief van de Goirkestraat eind 19e eeuw // Bron: Regionaal Archief Tilburg

en stoffig en het transport gaat langs smalle houten trappen. Tijdens een parlementaire enquête in 1887 naar omstandigheden in fabrieken en werkplaatsen in Nederland komen veel misstanden aan het licht, ook in de Mommersfabriek: ongezonde werkomstandigheden, hongerlonen en extreem lange werktijden.

In 1889 laat Mommers aan de straatkant een voorname kantoorvilla bouwen met een magazijn en pakkamers. Het is niet bekend wie deze villa en de andere gebouwen op het complex heeft ontworpen.

EPISODE 4 // GROEI SCHAALVERGROTING EN MODERNISERING Eind 19e eeuw - midden 20e eeuw

Vanaf 1888 schaffen steeds meer Tilburgse fabrikanten een machinaal weefgetouw aan. De hoogbouw is niet geschikt voor deze zware stoomweefmachines. Bovendien hebben arbeiders behoefte aan meer licht. Er worden lange fabriekshallen gebouwd met houten sheddaken voor optimale lichtinval.

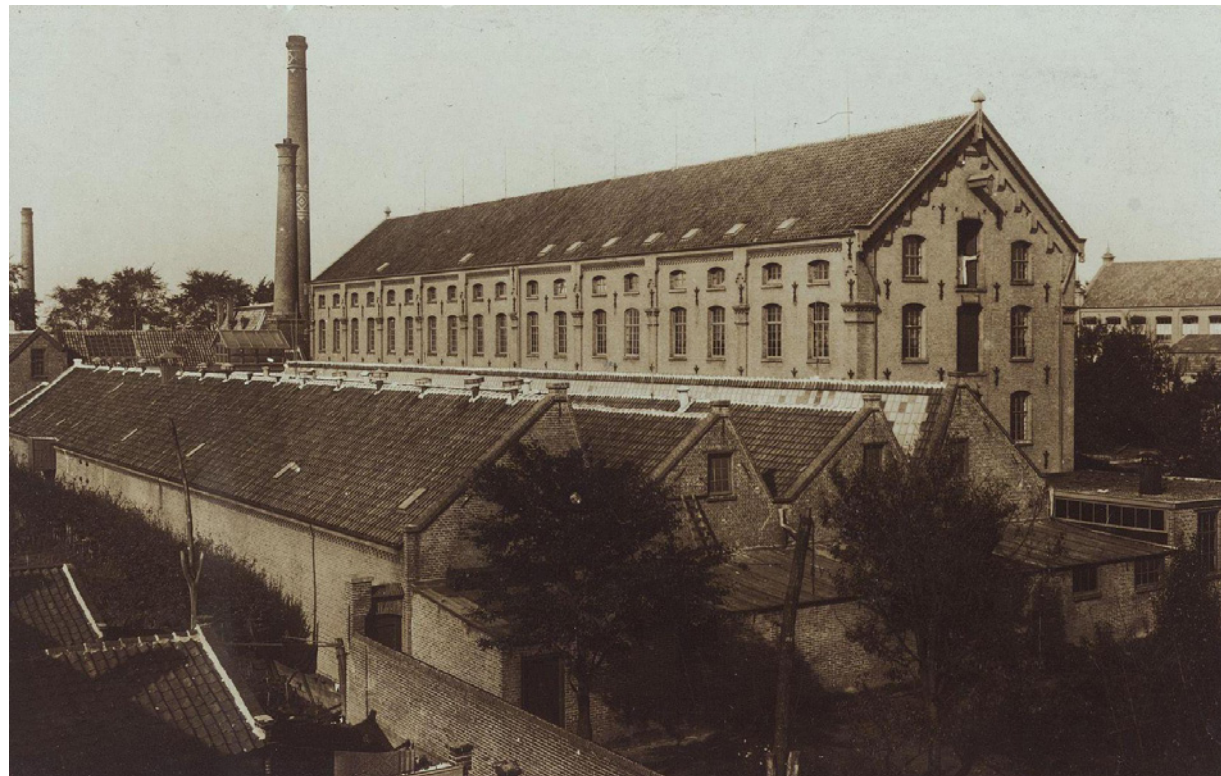
Met de komst van deze meterslange productiegebouwen is uitbreiding tot over de huiskavelgrenzen nodig. Steeds meer achter- en naastliggende kavels raken bebouwd; tuinen, akkers en boomgaarden verdwijnen.

Arbeiders wonen tussen de fabrieksgebouwen of direct achter het terrein. De schaa sprong die wordt gemaakt, is op de plattegrond van het Mommersterrein nog goed te herkennen.

Christiaan Mommers wordt na zijn dood in 1900 opgevolgd door zoon Alphons (1870-1934). Hij moderniseert het machinepark. Allerlei delen van de fabriek worden vernieuwd en er komen nieuwe afdelingen bij, zoals een ververij en een maalderij. In 1917

schaft Alphons een locomobiel - mobiele stoommachine - en een perspomp aan. Ook laat hij elektromotoren installeren met een generator voor de eigen stroomvoorziening. De stoommachine ruimt in heel Tilburg het veld.

In 1917 breekt een maandenlange textielstaking in Tilburg uit. Wevers, spinners en andere arbeiders komen in opstand tegen de textielbaronnen. Ze eisen meer loon, meer vrije dagen en betere arbeidsomstandigheden.

Het Mommerscomplex omstreeks 1910 // Bron: Textielmuseum

Deze staking is de opmaat naar de eerste collectieve arbeidsovereenkomst van Nederland.

Ondertussen heeft bij Mommers' buurbedrijf A. Pessers de tijd ook niet stilgestaan. De in 1902 naar Tilburg gekomen Duitse handelsagent George Dröge is medefirmant geworden. In 1909 breiden zij hun fabriek uit met een laagbouwhal met sheddaken ten noorden van de hoogbouw. In 1920 verrijst de schoorsteen die nog altijd blikvanger van het complex is. In 1921 neemt Dröge de Tilburgse vestiging over. Hij specialiseert zich in kamgarenstoffen. Omstreeks 1930 is het hele gebouwencomplex op de Mommerslocatie geëlektrificeerd. In 1935 verbouwt Dröge de fabriekshal en in 1940 voegt hij aan de voorzijde van de oude hoogbouw een nieuw bouwdeel toe met drie bouwlagen, een platdak aan de voorzijde en daarachter een sheddak. Het pand heeft een betonskelet, ingevuld met metselwerk en stalen vensters. In 1950 komt er aan de achterzijde van het complex nog een weverijhal bij. In 1954 is de NV Wolstoffenfabriek George Dröge de eerste beursgenoteerde onderneming in Tilburg.

In de jaren vijftig neemt Dröge de inmiddels leegstaande hoogbouw van Mommers over. Mommers verhuist, de hoogtijdagen van dit bedrijf zijn voorbij.

EPISODE 5 // KRIMP

EINDE VAN WOLTIJDPERK, BEGIN VAN VERVAL Midden 20e eeuw - eind jaren zeventig

In 1950 is meer dan de helft van alle Nederlandse textielfabrieken in Tilburg gevestigd. Zij bieden werk aan bijna 13.000 mensen. Tot halverwege de 20e eeuw worden fabrieken nog in het dichtbevolkte stadscentrum gebouwd; de Tilburgers zijn er trots op. Maar vanaf de jaren zestig is een kentering waarneembaar. Bedrijfsresultaten hollen achteruit. Het besef dringt door dat wonen nabij fabrieken niet gezond is en men vindt dat de industriële gebouwen de stad ontsieren. Bedrijven verdwijnen naar de randen van de stad.

De textielindustrie in heel Nederland lijdt onder toenemende internationale concurrentie, opkomst van kunstvezels en veranderende kledinggewoonten. Wol raakt uit de mode. In 1977 werken in Tilburg nog maar 2.000 mensen in de textiel. De ene na de andere fabriek sluit haar deuren. Ondanks reorganisaties en steun vanuit het Rijk gaat deze ooit bloeiende industrie ter ziele. Op het Mommers- en Drögecomplex is de voormalige Mommers-hoogbouw nog tot 1978 in gebruik bij Dröge. Andere panden op het complex veranderen vaak van eigenaar. Gebouwen komen leeg te staan, worden aangepast of raken in verval. Er wordt niet meer bijgebouwd, alleen nog wat verbouwd. Het woonhuis aan de straat wordt gesloopt.

De spinnerij na sluiting van de fabriek // bron: Regionaal Archief Tilburg

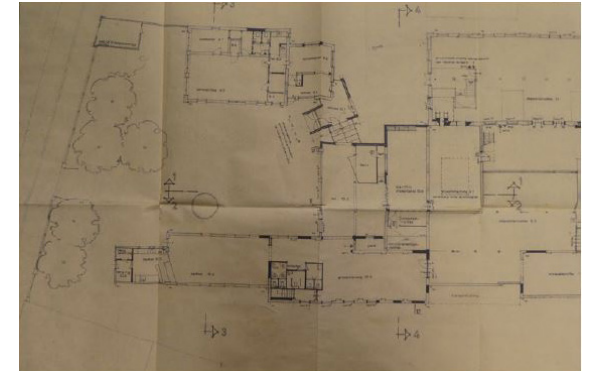
**EPISODE 6 // HERWAARDERING
AANKOOP, RESTAURATIE & NIEUWE BESTEMMING
Eind jaren zeventig - heden**

In 1977 laat de gemeentelijke monumentencommissie een inventarisatie uitvoeren van oude industriële bebouwing in Tilburg. Aan het Mommers- en Drögecomplex wordt grote waarde toegekend. Belangrijke factoren daarbij zijn de ligging aan de lintbouwstructuur, de aanwezigheid van de houten sheddakconstructie en het feit dat het grootste 19e-eeuwse fabrieksgebouw van de stad - de hoogbouw van 1885/1894 - tot het complex behoort. Volgens het rapport is het fabriekscomplex met fabrieksgebouwen, woningen, ketelhuizen, schoorstenen en bijgebouwen 'het meest gave, complete en representatieve voorbeeld van de in de bouwwijze tot uitdrukking komende ontwikkeling van de textielnijverheid in de tweede helft van de 19e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw. De etagebouw vertegenwoordigt de periode van de mechanisatie van het productieproces. Sheddaken en hallenbouw representeren de periode van modernisatie en rationalisatie. Als representant van een van de eerste grootschalige gemechaniseerde takken van onze nationale nijverheid is het Mommers-complex van nationaal belang uit het oogpunt van de geschiedenis van nijverheid en techniek.' [...] De hoogbouw is 'een gaaf

Weverij na het sluiten van de fabriek, begin jaren tachtig van de twintigste eeuw // bron: Regionaal Archief Tilburg

specimen Tilburgse fabrieksarchitectuur met grote industrieel-historische waarde. Het zakelijke karakter van het exterieur gaat schuil onder verschillende ornamenten in de gevels.’ In 1980 koopt de gemeente Tilburg het in deplorabele staat verkerende complex en stelt geld beschikbaar voor restauratie en transformatie tot museum. De restauratievisie - geformuleerd in de periode 1983-1986 - stelt onder andere dat het gebouw zelf als het grootste museumobject te beschouwen is en dat behoud van interieurs hoge prioriteit geniet vanwege hun industrieel-archeologisch belang. Er moet niet worden terug gerestaureerd naar één bepaalde tijd; de bouwhistorische ontwikkeling moet zichtbaar blijven. Nieuwe elementen mogen worden toegevoegd, mits herkenbaar en dus niet in historische stijl. In 1986 opent het TextielMuseum Tilburg zijn deuren. Het museum biedt onderdak aan tentoonstellingen op het gebied van kunst, design, mode en erfgoed en aan het TextielLab waar de bezoekers professionele makers aan het werk ziet. In 2007 wordt het museum uitgebreid met een door Architectenbureau cepezed uit Delft ontworpen glazen entreegebouw en een archiefbewaarpplaats. Een glazen gang verbindt de entree met de 19e-eeuwse fabriek. Sinds 2007 zijn het TextielMuseum Tilburg, het Regionaal Archief Tilburg en het Stadsmuseum Tilburg ondergebracht in de Stichting Mommerskwartier.

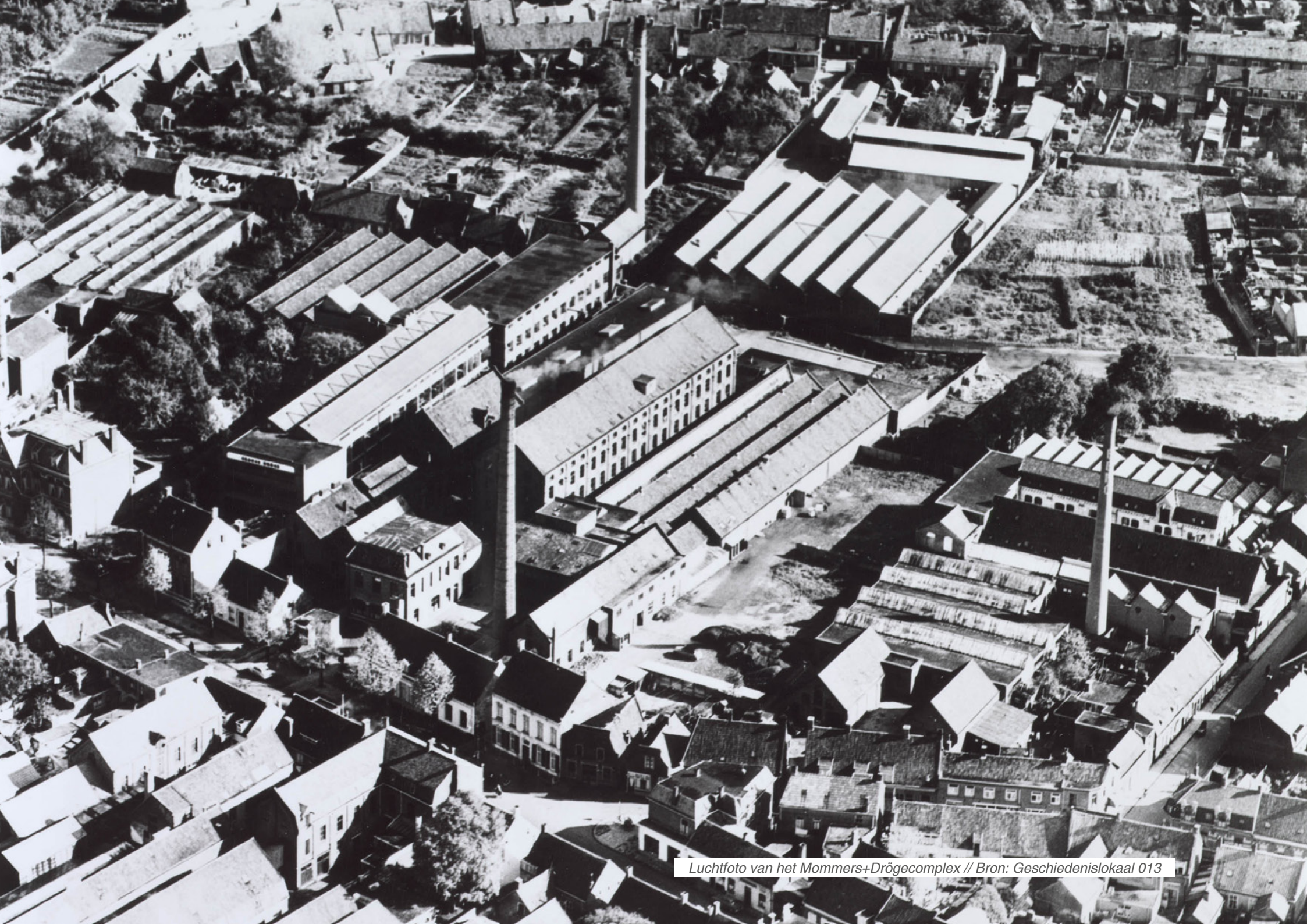
Een deel van de Goirkestraat is in 1986 aangewezen als beschermd stadsgezicht. Reden daarvoor is dat het beeld uit de tweede helft van de 19e eeuw met villa's aan de straat, waarachter de fabrieken liggen, afgewisseld door andere bebouwing, duidelijk bewaard is gebleven. In 2014 is de gemeentelijke status gewijzigd in een rijksbeschermd status.

Uitbreiding in de jaren tachtig // Bron: de Boer / van Oers

Weverij in gebruik als tentoonstellingsruimte // bron: archief Textielmuseum

Luchtfoto van het Mommers+Drögecomplex // Bron: Geschiedenislokaal 013

2 // BESCHRIJVING EN ANALYSE

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

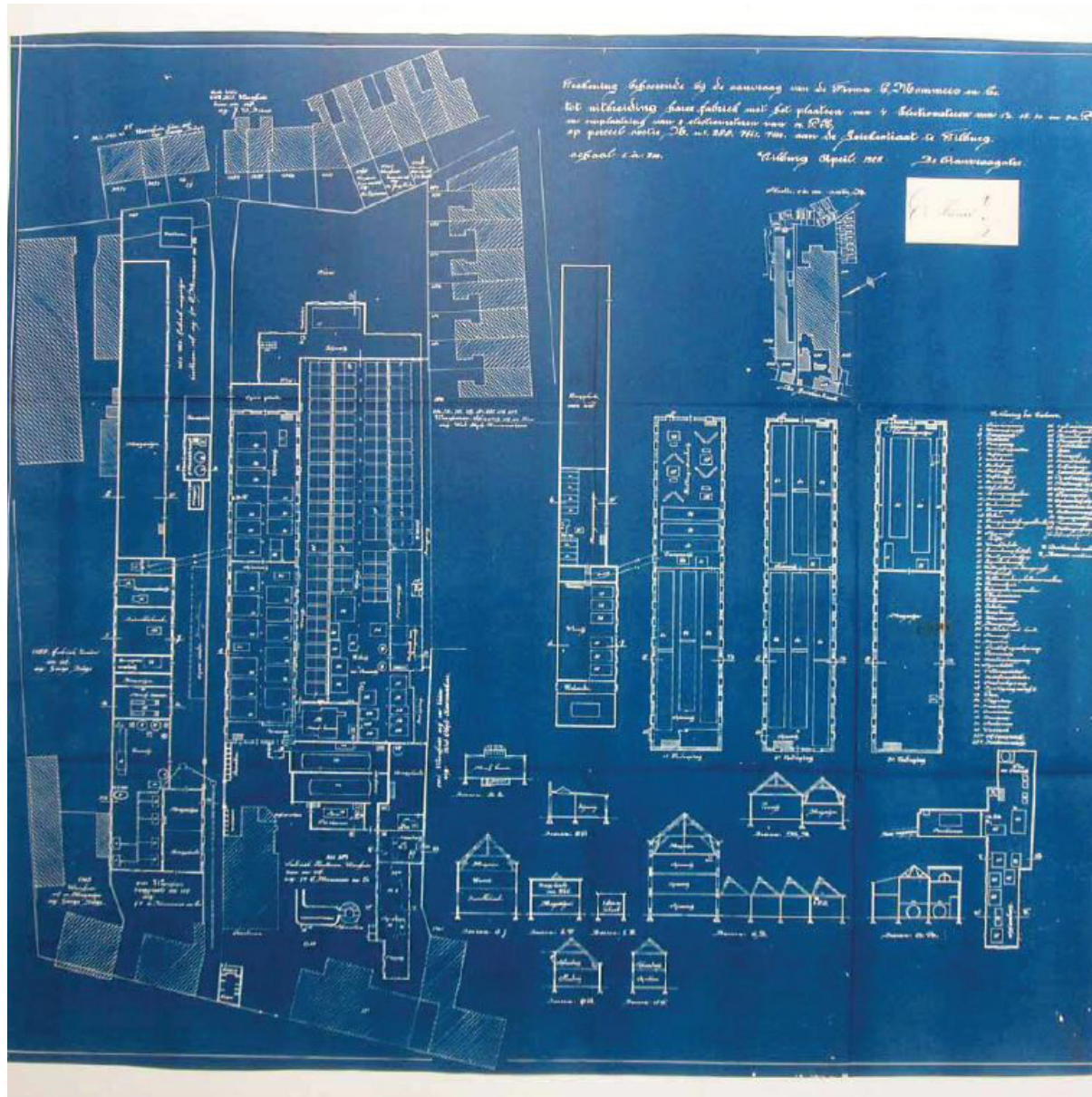
Voormalig fabriekscomplex van voorheen de N.V. Wollenstofffabriek C. Mommers & Co en anderen; een voor de 19e- en 20e-eeuwse ontwikkeling van de Tilburgse textielnijverheid kenmerkend en gaaf fabriekscomplex, dat tezamen met de omringende bebouwing een nog gaaf en voor de 19e- en 20e-eeuwse textielstad Tilburg specifiek industrieel landschap vormt. Op het fabrieksterrein waren achtereenvolgens/gelijktijdig gevestigd de firma A. Pessers Azn. (1857-1922), de N.V. Wollenstofffabriek C. Mommers & Co (1861-1951), de N.V. Wollenstofffabriek George Dröge (1922-1978), de N.V. Wollenstofffabriek Brouwers van Glabbeek (1951-1963) en ten slotte de in steeds grotere N.V.'s opgaande firma M. van Beurden van Moll (1964-1980).

VERANDERINGEN IN DE LOOP DER TIJD

Het huidige Mommers-Dröge complex bestaat uit twee fabrieken: links het complex van Pessers/Dröge en rechts het complex van Mommers. Dit complex werd oorspronkelijk nog in tweeën gedeeld door een smal pad. Dit pad was vermoedelijk een brandgang op de grens van twee oudere erven. Aan weerszijden van dit pad werd het fabrieksterrein afgeschermd met schuttingen en gebouwen. In de huidige toestand zijn alle bouwwerken langs het pad

ALGEMENE KENMERKEN VAN HET MOMMERS-DRÖGE COMPLEX

- / Het is een organisch gegroeid geheel van verschillende bouwwerken met elk hun eigen logica en kwaliteiten.
- / Heel mooi overzicht van alle belangrijke ontwikkelfasen in de textielindustrie.
- / Smalle kavels haaks op de weg.
- / Huizen parallel aan de straat met kleine aanbouwen erachter.
- / Fabrieken in 2e lijn daarachter, haaks op de straat.
- / Kantoorvilla achter lijn van woonhuizen: positie past goed bij 2e episode.
- / Twee complexen verschillen in karakter.
- / Mommers: samengestelde volumes, dicht op elkaar gebouwd. Gebouwen hebben hoofdzakelijk een 19e-eeuws karakter en zijn opgetrokken uit baksteen, hout, ijzer en dakpannen.
- / Dröge is veel eenduidiger met minder variatie in bouw tijden. Dit deel heeft het 20e-eeuws karakter van een 'moderne' fabriek met ranke constructies van beton, staal met platte daken.
- / Buitenruimte is smalle restruimte: smalle stegen en kleine pleintjes, deels onderdeel van het stedelijk weefsel.
- / Achtererf met landbouwfunctie nergens meer voelbaar.
- / Kapelaan Poellplein was een soort brandgang op de grens van twee oude kavels. Openbaar toegankelijk en vooral voor ontsluiting fabrieken gebruikt.
- / Schoorstenen zijn twee zeer markante blikvangers die op grote afstand herkenbaar zijn en begin en einde complex markeren.

Vergunningstekening uit 1928 voor aanvraag van het plaatsen van elektromotoren // bron: RCE

gesloopt zodat het huidige Kapelaan Poellplein ontstond. Beide complexen zijn in de loop der tijd veelvuldig aangepast en uitgebreid. Er is niet één bepaalde, dominante bouwfase. Het is juist heel kenmerkend dat het een haast organisch gegroeid geheel is. Alle belangrijke episodes uit de textielindustrie zijn nog herkenbaar.

Het geheel is een samengesteld complex van vele (vaak) gemixte tijslagen. Uit de bouwhistorische onderzoeken blijkt dat

Contrast tussen Dröge (links) en Mommers (rechts)

het Mommerscomplex op hoofdlijnen eind 19e-eeuws van karakter is, terwijl het Drögecomplex in hoofdzaak stamt uit het begin van de 20e eeuw.

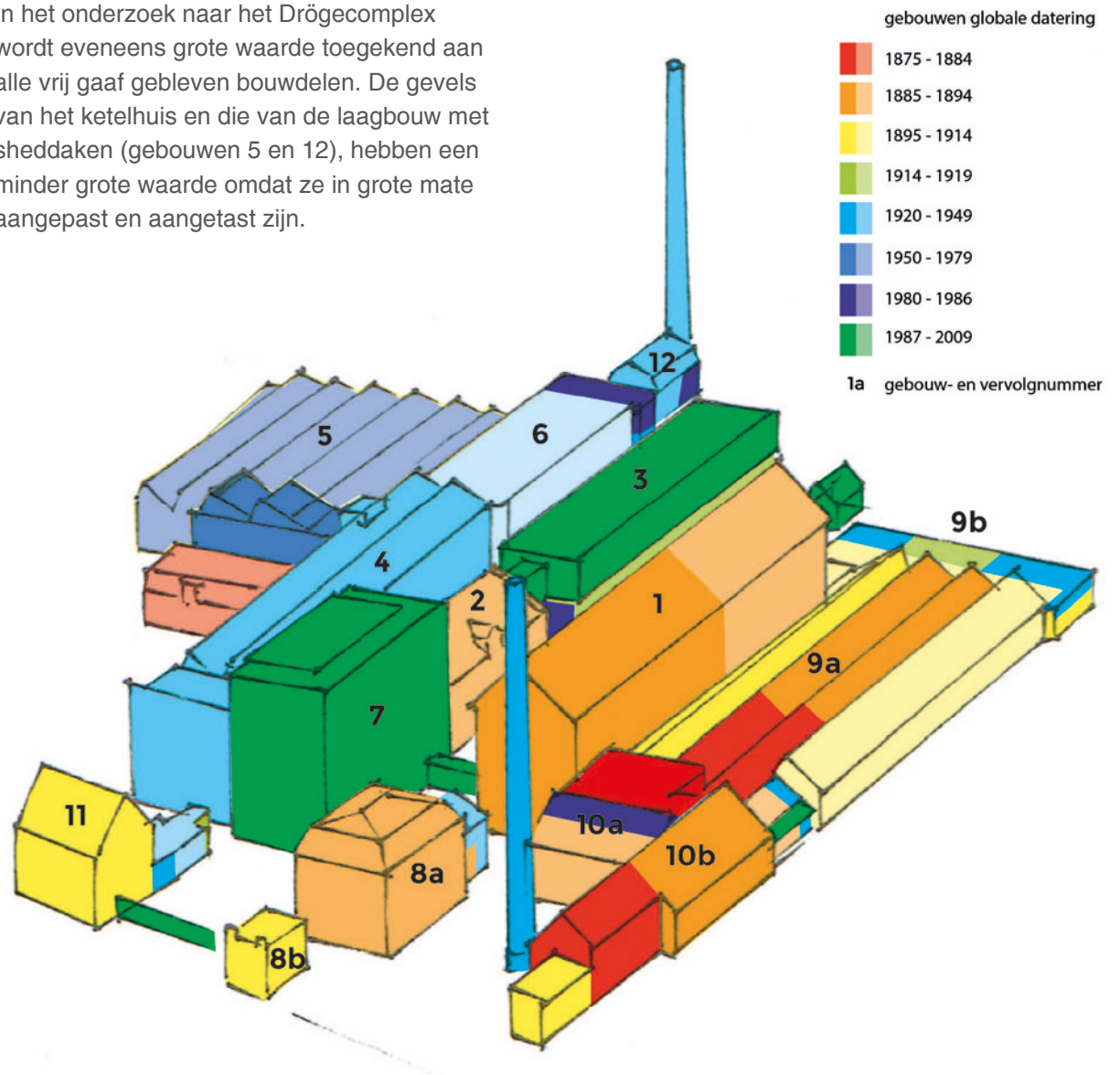
Binnen de gebouwen valt op dat ze vaak niet uit één bouwtijd stammen. Ze bevatten allen elementen uit meerdere bouwfases. Per gebouw zal dit beschreven worden.

BOUWHISTORISCHE WAARDE

Volgens het bouwhistorisch onderzoek hebben vrijwel alle oude gebouwen van het complex een hoge cultuurhistorische waarde. Het is bijzonder dat op één plek het hele verhaal van start, opkomst en neergang van een bepaalde industrie nog af te lezen en te vertellen is.

Binnen de hoge waardering van de gebouwen is er in het onderzoek naar het Mommerscomplex een onderverdeling gemaakt in de gaaf overgeleverde onderdelen van het complex die van primair belang zijn voor de cultuurhistorie (gebouwen 1, 2, 8a, 9a, 10a, 10b, 11 en de schoorsteen) en de gebouwen die een dienende functie of ondergeschikte rol hebben (gebouwen 3, 8b en 9b). De nieuwere gebouwen (bijvoorbeeld de entree) zijn weliswaar een waardevolle aanvulling op het complex, maar hebben bouwhistorisch (nog) geen waarde.

In het onderzoek naar het Drögecomplex wordt eveneens grote waarde toegekend aan alle vrij gaaf gebleven bouwdelen. De gevels van het ketelhuis en die van de laagbouw met sheddaken (gebouwen 5 en 12), hebben een minder grote waarde omdat ze in grote mate aangepast en aangetast zijn.

GEBOUWDEEL 1 // SPINNERIJ

Bouwjaar 1885. Uitbreiding 1894. Onderdeel van het oorspronkelijke Mommerscomplex.

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

Het in 1885 en 1894 in opdracht van C. Mommers gebouwde, in schoon metselwerk opgetrokken, 18 vensterassen lange fabrieksgebouw (1A en 1B) van 3,5 bouwlaag onder met blauwe Hollandse pannen gedekt zadeldak tussen puntgevels. De lange gevels hebben op de begane grond 6-ruits rondboogvensters en enige deuren, op de 1e en 2e verdieping getoogde 6-ruits vensters en op de 3e verdieping lage getoogde 8-ruits vensters; zij zijn geleed door (hoek)pilasters, die om de twee vensterassen zijn aangebracht en aan de bovenzijde zijn verbonden door een uitkragende, gemetselde gootlijst. De kopgevels - met in het midden een deur met halfrond bovenlicht en luiken op de verdiepingen, met aan weerszijden 4- en 6-ruits getoogde vensters - hebben een gemetseld, vanaf de hoekpilasters opklimmend tandfries en gesneden windveren ter beëindiging van de geveltop, die boven de hijsbalk bekroond wordt door een fioel; in de westelijke kopgevel twee gevelstenen met het opschrift: W. Mommers, 15 juni 1885.

Alle gevels zijn rijkelijk voorzien van sierlijk gesmede muurankers. Inwendig:

de vloeren bestaan uit met delen gedekte, zware samengestelde balklagen, waarvan de moerbalken ondersteund worden door gietijzeren kolommen met sokkel, kapiteel en console ter ondersteuning van het voormalige aandrijfmechanisme; de vloer van de vierde bouwlaag is door middel van trekstangen opgehangen aan de zware houten kapspanten.

Deze “hoogbouw” is kenmerkend voor de eerste periode (ca 1860-ca 1900) van de (vrijwel) volledige mechanisatie van het fabricageproces, waarbij het gehele machinepark - doorgaans op de begane grond de natapparatuur en de spinnerij, op de 1e verdieping de weverij, op de 2e (en e.v. 3e) verdieping de droogapparatuur en e.v. de “selfactors”, op de 3e verdieping (en zolder) de stopperij, nopperij en de magazijnen - via een overbrengingssysteem centraal werden aangedreven door stoomkracht.

KENMERKEN

De hoogbouw is een vrij donker en gesloten gebouw met schoonmetselwerk en een zware gietijzeren constructie. De gevel heeft een strak ritme en een bescheiden vorm van ornamentiek. Binnen het Mommerscomplex is dit samen met het kantoorgebouw het meest

Oostgevel gebouwddeel 1

‘ontworpen’ gebouw. Het heeft een zakelijk klassieke architectonische expressie. Deze verschijningsvorm is kenmerkend voor dit type gebouwen uit deze bouwtijd. Bij de restauratie in 1984 is voor een zorgvuldige conserverende benadering gekozen. Versturende elementen zijn verwijderd. Sommige delen, zoals de ramen in de muur naast de sheds, zijn gereconstrueerd. Dit heeft geresulteerd in een klassiek fabrieksgebouw dat haast te mooi en romantisch is; het ontbeert een beetje het ruwe van een echte fabriek.

De constructie oogt zwaar en solide, maar de draagkracht is beperkt. De materialisatie is typisch laat-19e-eeuws en kenmerkend voor die periode. Behalve op de begane grond en in de nok van de zolder, is de vrije hoogte beperkt. Opvallend is dat de constructie vrijwel overal in het zicht is gelaten. Dat versterkt de beleving van fabrieksgebouw.

Door de relatief kleine ramen in de zijgevels komt het licht vanaf de zijkant de ruimte in. Daardoor is het midden van de vloervelden vrij donker. Vroeger zullen de meeste werkplekken aan de gevel hebben gelegen. Het donkere middengebied is vooral geschikt voor verkeer en opslag van producten. Door de zuidoriëntatie van de shed naast de spinnerij komt er ook daglicht via de ramen in de zijgevel die aan de sheds grenst. Dat is mogelijk de

De spinnerij eind jaren zeventig // bron: Regionaal Archief Tilburg

Moerbalken worden ondersteund door gietijzeren kolommen met sokkel, kapiteel en console ter ondersteuning van het voormalige aandrijfmechanisme

Interieur spinnerij met gietijzeren kolommen

Stalen assen voor aandrijving dragen bij aan het verhaal

verklaring waarom dat dak afwijkt van de overige sheddaken.

Het gebrek aan daglicht wordt nog eens versterkt door de moderne trappenhuis die zijn ingevoegd. Vooral het trappenhuis aan de achterzijde blokkeert het licht. Bovendien is de ruimte achter het trappenhuis zo klein dat hij alleen voor opslag wordt gebruikt. In de huidige toestand zijn op de verdiepingen voorzetwanden en raambekleding toegevoegd om het daglicht nog meer te weren. Dat is gedaan ten behoeve van de hier ondergebrachte tentoonstellingsruimte. Ter compensatie zijn mooie verlichtingsrails toegevoegd waarin op de expositie afgestemde verlichting is aangebracht.

Kenmerkend voor dit gebouwdeel zijn de stalen assen en banden die voor de aandrijving van de machines zorgden. Zij zijn echter niet origineel, want aangebracht in 1986, en evenmin verbonden met de stoommachine. Ze hebben dus geen functie, maar dragen in belangrijke mate aan het vertellen van het verhaal van de machinale fabricage.

Het gebouw is in fases gerealiseerd: in 1894 is het in identieke stijl met vier vensterassen verlengd. De verschijningsvorm van deze verlenging is vrijwel gelijk aan het oudere deel. Alleen de kleine afwijking in kleur van de

baksteen verraadt deze uitbreiding. De dubbele rij gietijzeren kolommen op de begane grond is bij de renovatie in 1984 vervangen door een enkele rij in het midden van de ruimte. Aan beide uiteinden van het langwerpige gebouw zijn in 1984 trappenhuizen toegevoegd, uitgevoerd in een industriële stijl van staal en glas. Een moderne glazen gang verbindt de spinnerij met het nieuwe entreegebouw uit de 21e eeuw. Hiervoor is een raamsparing een beetje vergroot, maar de ingreep blijft binnen het strakke ritme van de ramen in de gevel.

In het bouwhistorisch onderzoek worden vooral de kenmerkende verschijningsvorm, de

bijzondere constructies en de buitentoiletten gewaardeerd. De buitentoiletten en de bouwsporen vormen een bijzonder en hooggewaardeerd element, evenals het karakter van de niet ingedeelde vloeren.

De vloeren van de begane grond zijn niet oud, maar worden vanwege hun karakter wel positief gewaardeerd. Dat betekent dat ze van waarde zijn, maar net iets minder belangrijk dan de hoog gewaardeerde elementen. De in 1984 aangebrachte installaties die duidelijk maken hoe de machines vroeger werden aangedreven, worden vanwege hun bijdrage aan het verhaal ook positief gewaardeerd.

De later aangebrachte trappenhuizen en liften hebben een indifferente bouwhistorische waarde toegekend gekregen.

De in 1984 gerestaureerde gevel

GEBOUWDEEL 2 // LOMPENMALERIJ

Bouwjaar 1894. Onderdeel van het oorspronkelijke Mommerscomplex.

BESCHRIJING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

Het uit 1894 daterende, in schoon metselwerk opgetrokken, zeven vensterassen lange gebouw (2B; aanvankelijk smederij, later ververij en duivelhok [opmerking Berns: volgens BHO John van Lierop is dit niet juist]) met verdieping onder met blauwe Hollandse pannen gedekt zadeldak tussen tuitgevels; lange gevels zijn geleed door middel van (hoek)pilasters, aan de bovenzijde verbonden door een uitkragende, gemetselde gootlijst; in de zuidgevel op de begane grond rondboog (T-) en secundaire rechtgesloten 20-ruits vensters en deur met half rond bovenlicht, op de verdieping getoogde 6-ruits vensters en boven het midden een gemetselde dakkapel met hijsbalk en -luik; in de westgevel secundaire, rechtgesloten vensters; in de noordgevel op de begane grond lage getoogde en op de verdieping (sec.) rechtgesloten vensters; staafankers.

KENMERKEN

Typisch 19e-eeuwse bakstenen gebouwen met symmetrisch opgebouwde gevel aan de representatieve kant met zorgvuldige details in het metselwerk. Bij de restauratie in 1984 zijn diverse wijzigingen ongedaan

gemaakt, waardoor het een redelijk gave architectonische verschijningsvorm heeft. De achtergevel, aan de kant gebouw 6, is minder formeel, maar niet minder verzorgd.

Dit gebouw vertoont grote overeenkomsten

met gebouw 1, wat gezien de bouwtijd niet verbaast. Het gebouw heeft bakstenen muren met houten en ijzeren draagconstructies voor vloeren en daken. De eerste verdiepingvloer bestaat uit gemetselde troggewelven tussen stalen balken met een zware stalen

De lompenmalerij in 2020. Bij de renovatie van 1984 is de gevel hersteld.

onderslagbalk met kolommen in het midden. Het dak is voorzien van gesmoorde pannen en dakvensters. Ramen zijn van hout en gietijzer. De constructies zijn vrijwel overal in het zicht gelaten, behalve in het kantoor en in de 20e-eeuwse verbouwde delen. Op de zolder zijn smeedijzeren constructies aangebracht om de zoldervloer te ondersteunen.

Het gebouw is niet erg diep, waardoor er voldoende daglicht door de vensters in de zijgevels naar binnen stroomt. Alleen de zolder heeft vrijwel geen daglicht is en daardoor erg donker.

In dit bouwdeel zijn geen historisch waardevolle installaties achtergebleven. Bij de laatste verbouwing zijn eigentijdse installaties in het zicht aangebracht.

In 1917 is het gebouw aan de zijde van gebouw 3 voorzien van een lage uitbouw. Daar bevinden zich nu de toiletten. Zoals bij de omschrijving al is aangegeven, is het gebouw in 1984 grondig gerestaureerd. Daarbij zijn diverse oudere wijzigingen ongedaan gemaakt. Ook is de lage aanbouw voorzien van een opbouw zodat de verdieping van gebouw 3 inpandig te bereiken is.

Bij de bouw van het nieuwe entreegebouw (7) in 2008 is de kopgevel onderdeel van het

interieur geworden en voorzien van grote openingen. Op de verdiepingen zijn in 2008 kantoren gerealiseerd in een hightech stijl die het oude gebouw goed afleesbaar houdt.

Bij dit gebouw worden, net als bij 1, de architectonische verschijningsvorm en de bijzondere constructies gewaardeerd. De indeling van de noordgevel (achterzijde) wordt positief gewaardeerd. De latere wijzigingen hebben geen bouwhistorische waarde.

Interieur van de linnenmalerij in 2020

De linnenmalerij met op de achtergrond de bergplaats

GEBOUWDEEL 3 // BERGPLAATS

Bouwjaar 1917. Onderdeel van het oorspronkelijke Mommerscomplex.

BESCHRIJING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

Tegen de oostgevel van de “smederij” (niet correct, zie 2 // Lompenmalerij) en in het verlengde ervan het uit 1915 daterende “wolmagazijn” (III); in schoon metselwerk opgetrokken, vlakgedekt gebouw met verdieping, voorzien van enige rechtgesloten vensters en deuren.

KENMERKEN

Het gebouw was in oorsprong een functionele rechthoekige, gesloten ‘doos’ met slechts

Interieur van de bergplaats

Weefgetouwen die voor de museale functie in de voormalige bergplaats zijn gezet

enkele functionele gevelopeningen. Ten behoeve van het huidige museale gebruik zijn er op de begane grond ramen in gemaakt. Ondanks deze aanpassingen is het nog steeds een vrij donker en smal gebouw met over een groot deel van de lengte een grote vrije hoogte. De kopgevel is grotendeels opnieuw opgetrokken in metselwerk nadat de weefgetouwen in het gebouw zijn geplaatst. Boven het gebouw is in 2008 een depot gebouwd dat er constructief en functioneel geheel los van staat.

Bouwhistorisch worden de hoofdvorm en materialisering hooggewaardeerd. De gevels en dakconstructie worden positief gewaardeerd: ze zijn regelmatig aangepast, maar bevatten nog veel authentiek bouw materiaal. Er zijn vooralsnog geen bijzondere elementen in het interieur aangetroffen. Mogelijk komen er bij een toekomstige ontmanteling van het interieur nog bouwsporen vrij.

Voormalige openingen in de kopgevel van de bergplaats zijn dichtgemetseld

De bergplaats met enkele raamopeningen. De grijze kolommen dragen het in 2008 toegevoegde depot

GEBOUWDEEL 4 // FABRIEK

Bouwjaar 1940. Onderdeel van het Drögecomplex.

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

In oorsprong uit ca. 1894 daterende “hoogbouw” (VI) van twee bouwlagen, die in 1950 van een vlakgedekte tweede verdieping voorzien werd en ook overigens sterk verbouwd werd, waarbij de architectuur aangepast werd aan die van de in opdracht van G. Dröge, in strakke vormgeving uitgevoerde uitbreiding (IV) tegen de westgevel, welke uit 1940 dateert, drie bouwlagen telt, een betonskelet met gemetselde borstwering onder de stalen ramen met o.a. 6- en 36-ruits roedenverdeling heeft en - met uitzondering van de vlakgedekte voorbouw aan de westzijde - afgedekt is door twee sheddaken.

KENMERKEN

Drielaags fabrieksgebouw met rechthoekige plattegrond, grote open vloeren (nu ingedeeld met muren van B2-blokken) en veel daglicht via grote ramen in de zijgevels en sheddaken op de derde verdieping. Dit bouwdeel vormt dus de uitbreiding van bouwdeel 6, dat een oudere oorsprong heeft. De architectonische verschijningsvorm is onmiskenbaar begin 20e-eeuws. Het betonskelet is duidelijk zichtbaar in zowel ex- als interieur en ingevuld met metselwerk en stalen ramen.

De gevel van de fabriek was modern ten opzichte van de overige, traditionelere gevels // bron: Regionaal archief

Midden in het fabrieksgebouw, op de grens tussen gebouwdelen 4 en 6, ligt de personeelsingang met portiersloge. Aan de voorzijde is het gebouw voorzien van kantoren met een expressieve bakstenen gevel met, oorspronkelijk stalen, ramen. Deze gevel heeft een strakke Amsterdamse-Schoolexpressie en -kwaliteit, net als die van bijvoorbeeld het winkelpand P. de Gruyter & Zn. in Tilburg. Dit past bij de manier waarop fabrikanten in het

begin van de 20e eeuw een fabriek achter een bijzondere gevel 'verstopten'.

Op de plek waar nu de publiekstoiletten liggen, was vroeger een onderdoorgang te vinden. Deze doorgang, duidelijk zichtbaar in de expressieve gevel, gaf toegang tot de fabrieksstraat tussen gebouwdeel 4 en gebouwdelen 2 en 3, die ook gebouw 5 ontsloot. Met de bouw van de toiletten en het

trappenhuis van gebouw 7 is deze doorgang dichtgezet. Hiermee is een kenmerkend onderdeel, dat inzicht gaf in hoe de fabriek functioneerde, verdwenen.

Voor de sheds (bouwdeel 5) staat een klein gemetseld volume van één bouwlaag met een mansardekap. Dit gebouwdeel is een van de oudere bouwdelen van het Drögecomplex en dateert van rond 1900. Het is eigenlijk het

Noordelijke zijgevel van de fabriek, voorzien van sheddaken. Links het oudere gebouw met mansardekap

Het interieur van de fabriek is anno 2020 hokkerig

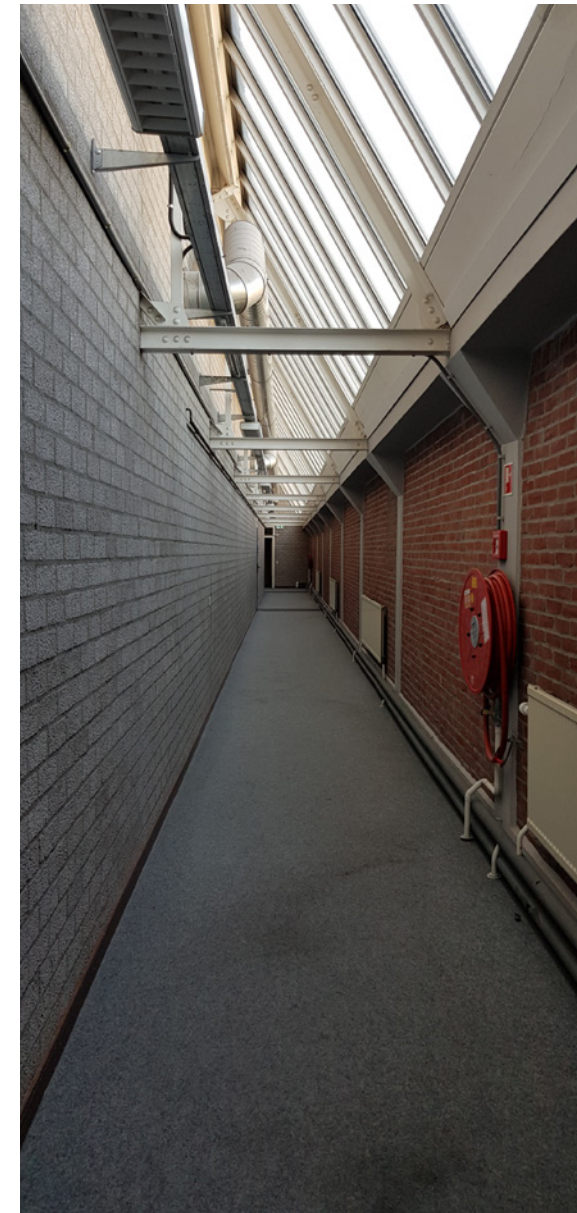
enige 19e-eeuwse deel in dit complex, ook qua materialen en karakter. Bouwhistorisch zijn alleen de metselwerkconstructies en de kap van waarde. Het interieur is volledig vernieuwd en de ruimte is samengevoegd met de kleine fabrieksvleugel voor de sheds.

In het interieur van het hoge fabrieksdeel zijn vrijwel geen historisch waardevolle elementen of installaties overgebleven. Mogelijk komen er bij een toekomstige ontmanteling van het interieur nog bouwsporen vrij.

Door de grote glasvlakken in zowel het fabrieksdeel als het kantoor zijn de ruimtes licht en luchtig. Het betonskelet maakte een vrij indeelbare ruimte mogelijk, zonder dragende tussenwanden. Op de tweede verdieping zijn de ramen kleiner, maar dankzij de grote sheddaken zijn de ruimtes toch heel licht.

De portiersloge is gesloten en heeft zijn prominentie verloren

Interieur van de fabriek onder het sheddak

GEBOUWDEEL 5 // LAGE SHEDS

Bouwjaar 1910. Uitgebreid in 1935. Onderdeel van het Drögecomplex.

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

Tegen de noordgevel van de “hoogbouw” een door de firma Pessers in 1910 gebouwde en in 1935 verbouwde fabriekshal (V) met stalen spanten en onder een zestel met eterniet golfplaten en glas gedekte sheddaken.

KENMERKEN

Van oorsprong was dit een grote hal met sheddaken met lichtstraten. Meest kenmerkende en tevens hooggewaardeerde onderdelen zijn de stalen constructies van kolommen met vakwerkspanten en de sheds. Zij zijn exemplarisch voor de manier waarop hallen in het begin van de 20e eeuw werden gebouwd. In de loop der jaren zijn de metselwerkgevels vernieuwd en op een aantal plaatsen van ramen voorzien. De niet authentieke delen van de muren hebben geen bouwhistorische waarde, evenmin als de later aangebrachte indelingen en constructies. Er zijn ook geen authentieke elementen in het interieur waar genomen. Mogelijk komen er bij een toekomstige ontmanteling van het interieur nog bouwsporen vrij.

Entree van de lage sheds. De sheds zijn kenmerkend voor de bouw van hallen begin 20e eeuw

Interieur van de sheds anno 2020

De sheds boden plaats aan de droog-apparatuur (hier afgebeeld) en de vouwmachines

GEBOUWDEEL 6 // FABRIEK

Bouwjaar 1894. Onderdeel van het Drögecomplex.

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

In oorsprong uit ca. 1894 daterende “hoogbouw” (VI) van twee bouwlagen, die in 1950 van een vlakgedekte tweede verdieping voorzien werd en ook overigens sterk verbouwd werd, waarbij de architectuur aangepast werd aan die van de in opdracht van G. Dröge, in strakke vormgeving uitgevoerde uitbreiding (IV) tegen de westgevel, welke uit 1940 dateert, drie bouwlagen telt, een betonskelet met gemetselde borstwering onder de stalen ramen met o.a. 6- en 36-ruits roedenverdeling heeft en - met uitzondering van de vlakgedekte voorbouw aan de westzijde- afgedekt is door twee sheddaken.

KENMERKEN

Dit is het oudste deel van de fabriek van het Drögecomplex. Het omvat drie bouwlagen met een plat dak. De constructie bestaat uit een betonnen skelet van kolommen, vloeren en dak. De kolommen zijn deels in de gemetselde gevels opgenomen. Op de begane grond staat midden in de ruimte een rij kolommen. Op de verdiepingen erboven overspant de constructie van gevel tot gevel. De gevels bestaan vrijwel geheel uit metselwerk dat is ingevuld met deels nog stalen ramen en deuren. De ruimtes op

De betonnen constructie en metselwerkgevels worden bouwhistorisch hoog gewaardeerd.

de begane grond en verdieping hebben grote ramen waardoor veel daglicht binnenkomt. Op de tweede verdieping zijn de ramen veel kleiner, waardoor deze ruimtes vrij donker zijn.

De entree met portiersloge op de hoek met daarachter het trappenhuis in metselwerk is een karakteristiek element, ook al heeft

het vanwege leeftijd geen bouwhistorische waardering gekregen. Het element markeert de achterentree van de fabrieken van Dröge. In de zijgevel zijn enkele dubbele deuren aangebracht zodat het gebouw ook langs deze kant toegankelijk is.

Bouwhistorisch worden de betonnen constructies en de metselwerkgevels hooggewaardeerd. De ramen zijn niet allemaal origineel, maar lijken daar wel erg op. Daarom krijgen ze een positieve waardering. Net als in gebouwdeel 4 zijn er vooralsnog verder geen elementen van bijzondere waarde in het interieur aanwezig.

Metselwerkgevels zijn ingevuld met deels nog stalen kozijnen en ramen. De tweede etage met kleinere ramen is later toegevoegd

GEBOUWDEEL 7 // ENTREEGEBOUW

Bouwjaar 2008. Toevoeging aan het Mommerscomplex.

OMSCHRIJVING

Dit gebouw is geen monument. Het entreegebouw is een in zogenaamde 'hightech' architectuur opgetrokken vierlaags entreegebouw van staal en glas met op de verdiepingen bijeenkomstfuncties en een uitkijkdek op de vierde verdieping. Het gebouw verving een ouder bouwdeel en heeft interne verbindingen met gebouw 2. Het trappenhuis dat tegen gebouw 4 is aangebouwd, behoort ook tot dit bouwdeel.

KENMERKEN

Het jongste bouwdeel van dit complex is door cepezed ontworpen. Het heeft vlak na oplevering veel waardering geoogst en erkenning gekregen als een vakkundig ontworpen toevoeging aan het complex.

Het gebouw bestaat vrijwel geheel uit een staalconstructie bekleed met glas. In het interieur zijn moderne gewezen elementen toegepast die verwijzen naar de textielindustrie. De ruimtes zijn hoog en licht en mooi afgewerkt. Zoals veel bijzondere gebouwen is het niet perfect. Er zijn problemen met opwarming van het interieur, wat gezien de grote glasoppervlakken en de huidige warmere zomers geen verrassing zal zijn.

Daarnaast wordt het trappenhuis - als gevolg van voortschrijdend inzicht - als te klein en te afgelegen ervaren. Het wordt alleen gebruikt voor ontsluiting van de verdiepingen en is nooit echt onderdeel geworden van de circulatieroutes door het complex.

Transparant entreegebouw // bron: cepezed Entreegebouw vanaf de entree aan de Goirkestraat

GEBOUWDEEL 8A // KANTOORVILLA

Bouwjaar 1889

OMSCHRIJVING

Uit 1889 daterende, in schoon metselwerk opgetrokken voormalige fabrikantenwoning (VIII; het 'kantoor') met verdieping onder met blauwe muldenpannen gedekt omlopend schilddak met 'oeils de boeuf' (zuid- en westzijde) en dakkapellen (noord- en oostzijde); getoogde schuifvensters (T-vensters met 3-ruits bovenlicht) met hardstenen onderdorpels en aan de zuid- en westzijde natuurstenen sluit- en aanzetstenen in de strekken; aan de zuid- en westzijde hoekpilasters en een fries van tegels tussen twee gemetselde tandlijsten; tegen de oostgevel een aanbouw met verdieping onder met blauwe kruispannen gedekt zadeldak, voorzien van rechtgesloten vensters met roedenverdeling en van hijsluik en -balk in oostgevel.

KENMERKEN

De kantoorvilla heeft de verschijningsvorm van een fabrikantenvilla - waarvan er verschillende langs de Goirkestraat staan - maar is ontworpen en gebouwd als kantoor met pakhuis en magazijn. De gevel is zorgvuldig vormgegeven met rijke details in het metselwerk, natuurstenen elementen en zinken oculi, of 'ossenogenen" in het voordakvlak. De functie van pakhuis is zichtbaar door de verschillende luiken met hijsbalken op de 1e en 2e verdieping.

De villa ligt vrij op het terrein en is door middel van een oude tuinmuur verbonden met het transformatorhuisje aan de straat. Doordat hij in de tweede lijn achter de woonhuizen aan de Goikestraat staat, behoort hij echt tot de wereld van de fabriek.

De villa heeft een entree in de rechter zijgevel die toegang geeft tot een hal met trappenhuis. De indeling is in de loop de tijd behoorlijk aangepast en slechts enkele authentieke onderdelen in het interieur, waaronder de trap, zijn bewaard gebleven. De ruimten zelf zijn aangenaam licht en hebben een maat die past bij een villa. Enkele binnenmuren op de begane grond zijn waarschijnlijk dragend. Op de verdieping is een geheel nieuwe indeling gemaakt. Het is denkbaar dat de dragende wanden hier vervangen zijn door stalen hulpconstructies maar dat is zonder destructief onderzoek niet te achterhalen.

De bouwhistorische waarde zit vooral in het kasko en de rijke architectuur van het exterieur. Zoals zo vele gebouwen op dit terrein, is de kantoorvilla in 1986 op een vrij romantische manier gerestaureerd, waarbij de bouwsporen duidelijk zichtbaar gehouden zijn.

Achterzijde kantoorvilla // bron: R.A.T.

Voor- en zijgevel van de kantoorvilla

GEBOUWDEEL 8B // TRANSFORMATORHUISJE

Bouwjaar 1920

OMSCHRIJVING

Hoewel niet expliciet omschreven in het monumentenregister, behoort dit gebouwtje wel degelijk tot het oorspronkelijke complex en heeft het zeker ook waarde. Net als de stoommachine, vertelt dit gebouwtje een belangrijk deel van het verhaal van de textielindustrie. Door de snelle elektrificatie van delen van het productieproces in het begin van de 20e eeuw, was veel stroom nodig. Dit transformatorhuisje voorzag in die stroom. Het is in sober expressieve baksteenarchitectuur opgetrokken met twee pilasters en enkele uitkragende metselwerk rollagen als versiering.

KENMERKEN

Het transformatorhuisje is gebouwd in een kenmerkende baksteenarchitectuur die nauw aansluit bij de bakstenen architectuur van de overige fabriekgebouwen in het Mommerscomplex. De gevel heeft een haast monumentale kwaliteit door de symmetrische opzet en hoekpilasters met hardstenen muurafdekkers.

Het gebouw wordt nog steeds gebruikt als transformatorruimte en is in die zin het enige gebouw op het terrein dat echt niet van functie veranderd is.

Door de sloop van de belendende tuinmuren en woonhuizen, staat het gebouwtje er nu wat verweesd bij en wordt het als een obstakel ervaren. De monumentwaarde is echter groot.

Transformatorhuisje aan de Goirkestraat, met op de achtergrond de kantoorvilla // bron: Regionaal Archief Tilburg

GEBOUWDEEL 9A // SHED OF WEVERIJ

Gebouwd tussen 1875 en 1877. Onderdeel van het Mommerscomplex en diverse malen uitgebreid.

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

In opdracht van C. Mommers in 1877 gebouwde, later diverse keren vergrote, in schoon metselwerk opgetrokken weverij (IX; grote hal zonder verdieping) onder vier met blauwe Hollandse pannen en glas gedekte sheddaken tussen asymmetrische tuitgevels; volledige houten constructie, bestaande uit zware dekbalken, waarop de kapspanten staan, rustend op eikenhouten kolommen met sleutelstuk en korbelen.

KENMERKEN

Een rechthoekig gemetseld gebouw met een bijzondere houten constructie van het dak met een zaagtandvorm, ook wel 'shed' genoemd. Aan de zijde van bouwdeel 10 is een dubbelhoge ruimte met plat dak te vinden waarin de stoommachine staat. De ruimte is vrij hoog en heel licht. De muren en kolommenrijen lopen van voor naar achter en verdelen de ruimte in smalle, diepe delen. Op ongeveer een kwart van de ruimte is in de jaren vijftig een bazenhok gemaakt. De vloer van deze ruimte ligt net iets hoger dan de fabrieksvloer en de puien zijn uitgevoerd in hout met glas; zo kon de opzichter goed over de fabrieksvloer uit kijken. De gevels zijn vrijwel geheel gesloten,

op wat deuren na. Daglicht komt alleen binnen via de sheds.

Het gebouw is in fases gerealiseerd en verschillende malen verbouwd. Dat maakt dit oude bouwdeel heel bijzonder; zowel de houten constructies en de materialen als de vele bouwsporen en installaties vertellen het

verhaal van een textielindustrie die voortdurend in beweging is. Als bezoeker krijg je echt het gevoel in een mooie oude fabriek uit de 19e eeuw te zijn. Zelfs de in 1984 ingepaste stoommachine is interessant. Hij vertelt een belangrijk deel van het verhaal van de mechanisatie van de textielindustrie in de late 19e eeuw.

Interieur van de weverij is nu Textiellab. De bijzondere houtconstructie is goed zichtbaar

Ook in bouwhistorisch opzicht behoort dit gebouwdeel tot de interessantste delen van het complex. De houten dakconstructie van de sheddaken met houten stijlen, sleutelstukken en korbelen is uniek in Nederland en daarom van hoge monumentale waarde. Hetzelfde geldt voor de dakbedekkingen (m.u.v. de moderne daklichten) en zinken dakdoorvoeren, buitenmuren (behalve de recent dichtgemetselde delen), buitentoiletten nabij 9b en de originele binnenwanden. Het bazenhok heeft een hoge waarde gekregen vanwege de functie. Hoewel niet origineel op deze plek aanwezig, heeft ook de stoommachine inclusief de bijbehorende regelkasten een hoge waardering gekregen. De machine en kasten zijn uit 1906 en hebben alleen al om die reden een hoge waarde. Omdat ze een essentieel deel van het verhaal van mechanisatie vertellen, zijn ze op deze plek extra belangrijk.

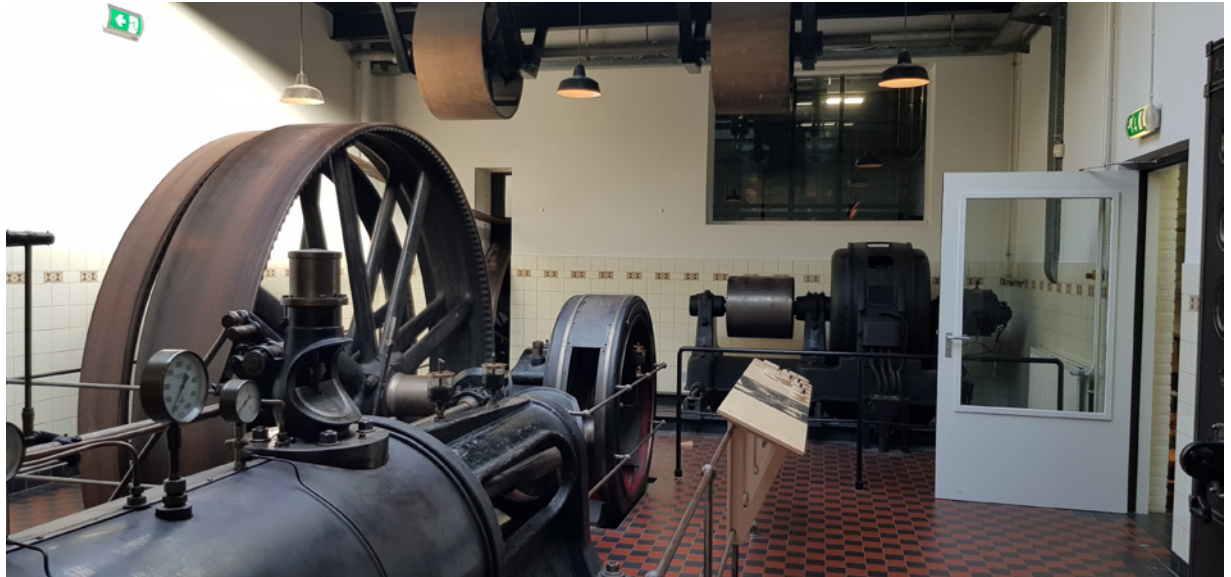
Originele dakconstructie in de voormalige weverij

Zicht op de spinnerij door de sheds van de weverij

De afwerking van de stoomketelruimte heeft een positieve waardering gekregen. Hij is niet echt oud, maar wel ondersteunend aan het verhaal. Hetzelfde geldt voor de gereconstrueerde vloeren van gele tegels.

De later aangebrachte klimaatinstallaties zijn bouwhistorisch niet van belang, evenmin als de voorzetwanden en de gladde betonvloeren.

Deze stoommachine uit 1906 stond niet origineel in het Mommerscomplex maar vertelt wel het verhaal van stoom-aangedreven textielproductie

Behalve de recent dichtgemetselde delen hebben de buitenmuren een hoge monumentale waarde

GEBOUWDEEL 9B // LIJMERIJ

Bouwjaar 1907. Onderdeel van het Mommerscomplex.

OMSCHRIJVING

Hoewel niet apart beschreven in de redengevende omschrijving, behoort dit onderdeel wel degelijk bij het rijksmonument. Het gebouw is
NOG AAN TE VULLEN

KENMERKEN

L-vormig metselwerk gebouw van één laag met een plat dak. Het gebouw is in fasen gerealiseerd en is eenvoudig van vorm en materiaal. De gemetselde gevels zijn eenvoudig vormgegeven, net als de houten ramen. Het platte dak heeft een houten constructie van balken planken. Deze onderdelen hebben een positieve monumentale waarde. In het interieur zijn enkele gietijzeren kolommen met ijzeren onderslagbalken aanwezig met een hoge bouwhistorische waarde. Voor zover bekend, zijn er geen andere bijzondere onderdelen aanwezig. De later ingebrachte lichte scheidingswanden en toiletten hebben geen historische waarde.

De ruimtes zijn niet bijzonder hoog, maar bieden door hun maat en schaal en door het daglicht dat via de ramen in de zijgevels naar binnen komt een plezierig verblijfsklimaat.

Hoewel weinig onderscheidend, is het gebouw wel van belang voor het Mommerscomplex. In het bouwhistorisch onderzoek wordt duidelijk gemaakt dat dit gebouw ten dienste heeft gestaan van processen die in andere bouwdelen plaatsvonden.

Originele dakconstructie in de voormalige lijmerij

In de gevel is zichtbaar dat het gebouw in fasen is gerealiseerd

GEBOUWDEEL 10A // KETELHUIS MET SCHOORSTEEN

Bouwjaar 1885. Onderdeel van het Mommerscomplex.

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

In 1885 in opdracht van C. Mommers gebouwd(e), in schoon metselwerk opgetrokken schoorsteen, stoommachine-gebouw en ketelhuis (X); langgerekt gebouw met verdieping onder met Hollandse pannen gedekt zadeldak en met getoogde vensters; tegen de westgevel een vlakgedekte aanbouw zonder verdieping met lichtkapje op het dak en ernaast de hoge schoorsteen.

KENMERKEN

Het oude ketelhuis met perskamer is een bijzonder interessant onderdeel van het complex. De stoomketels zijn niet meer aanwezig, maar één schoorsteen nog wel. In de bodem zijn bovendien restanten te vinden van de kanalen die naar de gesloopte schoorstenen voerden.

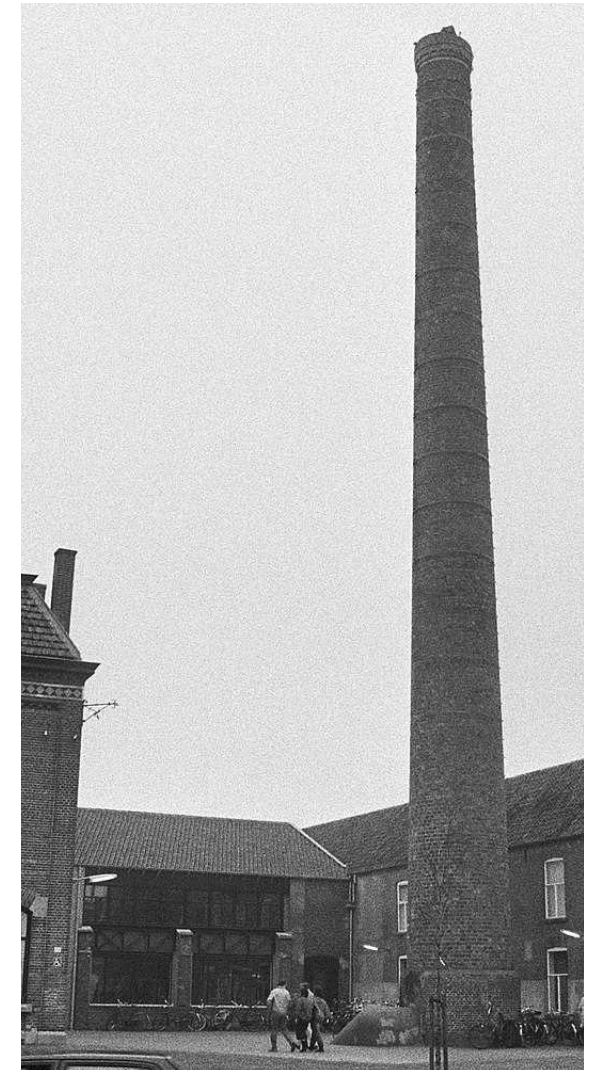
Het gebouw is één laag hoog en opgetrokken in metselwerk met steunberen ter plaatse van de stalen vakwerkspanten die het dak dragen. Het zadeldak met kruispannen loopt, in tegenstelling tot vrijwel alle andere bouwdelen, parallel met de straat. In de gevel loopt een stalen vakwerkligger die de daar bovenstaande stalen ramen ondersteunt. In 1986 is het metselwerk eronder vervangen door grote ramen. In diezelfde periode is

ook de linkerzijgevel geheel vervangen en is een entresol gemaakt met stalen trap. In de oude ketelruimte zijn veel gebouwinstallaties ingepast.

Binnenin het gebouw ervaar je weinig tot niets van de oorspronkelijke functie. Door de grote ramen onder de vakwerkligger is de uitstraling van de ruimte van gesloten ketelhuis met bovenlichten totaal veranderd. Voorzetwanden in de oude ketelruimte maken het onmogelijk om de oude functie te ervaren. Mogelijk zijn achter de voorzetwanden en moderne installaties nog interessante bouwsporen te vinden die helpen het verhaal op deze plek beter te duiden.

Ketelhuis met karakteristiek stalen vakwerk in de gevel

Schoorsteen aan de Goirkestraat met op de achtergrond het ketelhuis // bron: Brabants erfgoed

GEBOUWDEEL 10B // HANDWERKFABRIEK

Bouwjaar ca 1877-1985. Onderdeel van het Mommerscomplex.

OMSCHRIJVING

Hoewel niet apart vermeld in de redengevende omschrijving, is dit bouwdeel zeker van groot belang voor het Mommerscomplex. Dit bouwdeel vertelt het verhaal van de vroege textielindustrie vóór de industrialisatie. Dit bouwdeel behoort bij bouwdeel 10 en is daarom wel onderdeel van de bescherming van het rijksmonument.

KENMERKEN

Dit bouwdeel heeft een heel andere maat, schaal en sfeer dan de overige onderdelen van de fabriek. Als je niet beter wist, dan zou

het door zijn lang gerekte vorm, dakvorm en afmetingen, ook door kunnen gaan voor een boerderij. Dit bouwdeel is een overblijfsel van de vele kleinschalige handwerfabriekjes die Tilburg zoveel had. Het oorspronkelijke huisje aan de Goirkestraat, waar het allemaal mee begonnen is, is helaas enkele decennia geleden gesloopt. Dit bouwdeel vertelt nog een deel van dat verhaal.

Het is een eenvoudig gemetseld gebouw met houtenramen, vloeren en pannendak. De gevels kennen vele bouwsporen die aantonen dat het gebouw vele malen is aangepast en uitgebreid.

In het interieur is, behalve de vloer- en dakconstructie, weinig meer van waarde aanwezig. Alleen een nis met een Mariabeeld heeft wel enige historische waarde.

De handwerfabriek met latere schoorsteen

De handwerfabriek stamt van voor de industrialisatie. De vorm doet meer denken aan een boerderij dan aan een fabriek

GEBOUWDEEL 11 // WOONHUIS

Bouwjaar 1909 en 1946. Onderdeel van het Drögecomplex.

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

In circa 1890 gebouwd, in schoon metselwerk opgetrokken (zuidgevel gepleisterd) woonhuis (XI; oorspronkelijk vermoedelijk woonhuis van de fabrikantenfamilie Pessers) met verdieping onder met Hollandse pannen gedekt zadeldak; deels getoogde vensters (westgevel), deels rechtgesloten vensters in getoogde vensternissen; voorgevel (west) met hoekpilasters, risalerende voormalige ingangspartij met balcon op verdieping, fries van tegels als gevelbeëindiging en natuurstenen plint, onderdorpels, banden, sluit- en aanzetstenen in de strekken.

KENMERKEN

In de redengevende omschrijving staat 1890 als mogelijk bouwjaar aangeduid, maar het BHO heeft aangetoond dat deze directeursvilla stamt uit 1909. Het is meerdere malen verbouwd en aangepast, maar het gebouw is nog goed herkenbaar als villa voor de erachter gelegen fabriek.

Het gebouw omvat twee bouwlagen met daarboven een zolder. De gevels zijn opgetrokken in metselwerk in een fraaie vroeg 20e-eeuwse bouwstijl. Diverse versieringen in

natuursteen en tegelwerk verfraaien de gevels. Aan de achterzijde is in 1946 een aanbouw van één laag in metselwerk met plat dak en stalen ramen gerealiseerd. Wat deze aanbouw extra interessant maakt, is dat de vorm ervan werd bepaald door de buitenmuren van de inmiddels gesloopte ververij van Mommers. Het is niet ondenkbaar dat de buitenmuur aan de kant van Mommers oudere delen bevat. Grappig detail is dat de voordeur zich sinds de verbouwing

van 1946 aan de zijkant bevindt, behoorlijk ver achter op het perceel. Bij een woonhuis is het gebruikelijk dat de deur aan de voorkant zit.

In het interieur zijn diverse waardevolle elementen aanwezig die stammen uit de bouwtijd. De ruimtes zijn vrij klein, maar prima geschikt als kantoorruimte. De maat en schaal en het vele daglicht maken er fijne verblijfsruimtes van.

Voorgevel aan de Goirkestraat, in dezelfde rooilijn als de overige gevels van de straat

Zij- en achtergevel aan het fabrieksterrein

GEBOUWDEEL 12 // KETELHUIS MET SCHOORSTEEN

Bouwjaar ca 1925. Onderdeel van het Drögecomplex.

De hoge schoorsteen met uitkragende bovenrand

BESCHRIJVING VOLGENS HET MONUMENTENREGISTER

Vermoedelijk uit circa 1925 daterend, in opdracht van G. Dröge gebouwd en in schoon metselwerk opgetrokken ketelhuis onder met pannen en glas gedekt mansardedak en aangrenzende (oostzijde) hoge schoorsteen met uitkragende bovenrand en in witte baksteen in de top gemetseld de letters G D.

KENMERKEN

Het ketelhuis met schoorsteen markeert de oostgrens van het fabriekscomplex. Het is

door middel van een loopbrug verbonden met gebouwdeel 6 maar staat verder vrij geïsoleerd van de rest van het complex.

De bouwhistorische waarde zitten vooral in het volume en het nog authentieke materiaal. Het ketelhuis is behoorlijk verbouwd, maar heeft nog wel enkele karakteristieke elementen. Vooral de kapconstructie en de lichtstraten in het dak geven het gebouwtje iets unieks. De verschijningsvorm is verder vrij eenvoudig en sober, geheel passend bij de strakke uitstraling van het Dröge complex.

Het in traditionele stijl en materialen opgetrokken ketelhuis

13 // OVERIGE GEBOUWDELEN

OMSCHRIJVING

Op het terrein zijn nog diverse andere bouwwerken aanwezig. Deze elementen hebben geen bouwhistorische waarde, maar zijn wel onderdeel van de ontwikkelingsgeschiedenis van het totale complex. Enkele objecten hebben kunsthistorische waarde.

Van de oorspronkelijke hekken en poorten is vrijwel niets meer over. Tussen het transformatorhuisje en het kantoor staat nog een stuk van de originele gemetselde schutting/tuinmuur die een goede indruk geeft van het afgesloten karakter van het complex.

De huidige hekken en poorten zijn van recente datum en hebben een andere functie. Langs de Goirkestraat is een stalen spijlenhek geplaatst dat moet voorkomen dat bezoekers op deze plek het terrein betreden. Van daaruit is het namelijk lastig om de entree te vinden. Bij de hoofdentree is een stalen hekwerk met poort geplaatst die de entree van het terrein markeert.

Aan de oostzijde is in het kader van het 200-jarig bestaan van de stad Tilburg een monument gerealiseerd dat de groei en bloei

van de stad verbeeldt. De vorm verwijst naar de kenmerkende hoge fabrieksgebouwen in het algemeen en die van de hoogbouw in het bijzonder. De hekwerken ernaast zijn van recente datum. Voetgangers stappen gemakkelijk over deze hekken heen, maar ze zijn dan ook vooral bedoeld om voertuigen van het terrein te weren.

Tussen de hoogbouw en de kantoorvilla staat een standbeeld van Miet van Puijenbroek, een bekende vakbondsbestuurder en politica die zich hard heeft gemaakt voor behoud van het Mommerscomplex. Het in 2009 onthulde beeld is gemaakt door kunstenaar Margot Homan en gehouwen uit een brok Italiaans marmer van achtduizend kilo.

Het monument op het terrein verbeeldt de groei en bloei van de stad en is slecht bereikbaar voor publiek

KENMERKEN

De bouwwerken vertellen allemaal iets over de geschiedenis van deze plek en voegen er daarmee cultuurhistorische betekenis aan toe.

De oude muur en de poort vertellen iets over de geslotenheid van het oorspronkelijke fabriekscomplex. De fabrieken waren immers geen openbaar toegankelijke ruimtes; de fabrikanten wilden hun waar beschermen tegen diefstal of vandalisme.

De lage hekwerken hebben een dubbel karakter: ze zijn niet hoog of afstotend, maar belemmeren wel de toegang. In die zin dragen ze niet bij aan de leesbaarheid van het complex en evenmin aan een gastvrije uitstraling richting bezoekers.

Het groene monument heeft zeker kwaliteit en is een interessante toevoeging op het terrein. Door de inrichting van het terrein staat het er wel enigszins verloren bij. Museumbezoekers zien het alleen als ze door de glazen gang van de entree naar de hoogbouw lopen. Ze kunnen er niet naartoe, want er is geen deur aan deze kant van het complex.

Het transformatorhuisje staat in de lijn van het woonhuis. Eraan vast bevindt zich de oude muur.

SAMENVATTING

Uit de analyse wordt duidelijk dat dit een gelaagd en interessant complex is dat restanten uit alle belangrijke fases van de Tilburgse textielindustrie in zich bergt. Het is een organisch gegroeid geheel waarin de gebouwen vaak meerdere tijdslagen bevatten.

Het huidige Mommers-Dröge complex verenigt twee fabrieken: links het complex van Pessers/Dröge en rechts het complex van Mommers. Het Mommerscomplex werd oorspronkelijk nog in tweeën gedeeld door een smal pad. De gebouwen zijn hier in hoofdzaak 19e-eeuws; over het algemeen gemetselde gebouwen met houten vloer- en kapconstructies (enkele uitzonderingen daargelaten) met veel duidelijk afleesbare bouwsporen.

De gebouwen uit het Drögecomplex zijn overwegend 20e-eeuws en opgetrokken uit beton met metselwerk als invulling of gevelbekleding. De ramen zijn (of waren) van staal. De ruimtes zijn licht en luchtig. Ondanks dat er meerdere verbouwingen

hebben plaatsgevonden, zijn hier beduidend minder bouwsporen aangetroffen dan bij het Mommerscomplex. Die verbouwingen zijn echter zodanig gedaan dat er meer samenhang en daardoor minder gelaagdheid in het beeld is ontstaan.

De complexen lagen vroeger verstopt achter de bebouwing aan de Goirkestraat en werden omringd door andere fabrieken. Het fabrieksterrein was toegankelijk via poorten en smalle doorgangen. Het terrein was maximaal ingevuld met fabrieksgebouwen. Daartussen waren alleen smalle steegjes en kleine plaatsen te vinden.

De muren staan er niet meer en het terrein is en het terrein is ogenschijnlijk vrij toegankelijk. Door het terrein voert zelfs een openbare route met de naam Kapelaan Poellplein. Die toegankelijkheid wordt echter compleet teniet gedaan doordat alle routes over het terrein voor zowel museumbezoekers als buurtbewoners zijn afgesloten.

HOOFDKENMERKEN VAN DE GEBOUWEN:

- / Hoogbouw: grote langgerekte gestapelde fabrieksruimtes met daglicht van de zijkant.
- / Sheds: grote productieruimtes van één bouwlaag met een sheddak voor daglicht van boven. Gevels waren van oorsprong vrij gesloten.
- / Ondersteunende gebouwen voor diverse onderdelen van het productieproces: vorm en ruimtelijke kwaliteiten van deze gebouwen verschillen sterk, evenals de ruimtelijke kwaliteiten.
- / Ketelhuizen met schoorstenen: zeer herkenbare landmarks die al vanaf grote afstand duidelijk maken dat hier ooit een fabriek heeft gestaan.
- / Kantoorvilla's: vrijstaande gebouwen met aanbouw aan de achterzijde. Ze maken zich enigszins los van het productieproces en dus van de interne routing, maar ze vormen wel het gezicht van het complex naar de Goirkestraat.

DESIGN STUDIO

3 // KERNWAARDEN

Cultuurhistorische kernwaarden zijn te beschouwen als de karaktereigenschappen van een gebouw, een complex van gebouwen of een plek. Ze drukken uit waar het bouwwerk voor staat. Waar bouw- en architectuurhistorische waarden vooral een materiële verschijningsvorm hebben, zijn kernwaarden van immateriële aard. Ze zijn niet aan te raken, niet te zien, niet te meten, maar wel ervaarbaar. Bijvoorbeeld in de achterliggende gedachte, de relatie tot de omgeving, de zeggingskracht, de symboliek, het gebruik, de invloed.

Kernwaarden zijn weliswaar immaterieel en kunnen het gevoel raken, maar ze vertegenwoordigen geen persoonlijke emotie of mening. Ze horen thuis in het objectieve domein en zijn in het ideale geval voor alle betrokkenen herkenbaar en valide. Tussen kernwaarden onderling kan sprake zijn van hiërarchie, maar ze verdringen elkaar niet. Allemaal drukken ze iets uit van de essentie van het geheel. Ieder afzonderlijk zouden ze, zonder nadere toelichting, ook aan andere bouwwerken kunnen worden toegeschreven. Maar samengevoegd vormen ze een unieke verzameling die exclusief aan het onderzoeksobject is voorbehouden. Een

eventuele hiërarchie tussen kernwaarden doet er daarom eigenlijk ook niet zo toe.

Het bepalen van kernwaarden is geen doel op zich, maar een middel. Samen met de materiële monumentale waarden fungeren kernwaarden als leidraad voor transformaties. De beschrijvingen van de kernwaarden beperken zich daarom zoveel mogelijk tot informatie die nuttig en bruikbaar is; geen feiten om de feiten. Kernwaarden zijn bedoeld om de architect en ontwikkelaar te helpen bij het maken van rijker geïnspireerde en beter gefundeerde keuzes. Ze reiken soms verrassende kansen aan en kunnen onvermoede verbanden zichtbaar maken. Op onconventionele oplossingen rust niet per definitie een taboe als er mooie mogelijkheden ontstaan om kernwaarden te behouden of zelfs te versterken. Kernwaarden willen niet in de eerste plaats een keurslijf zijn, maar vooral van betekenis zijn als springplank.

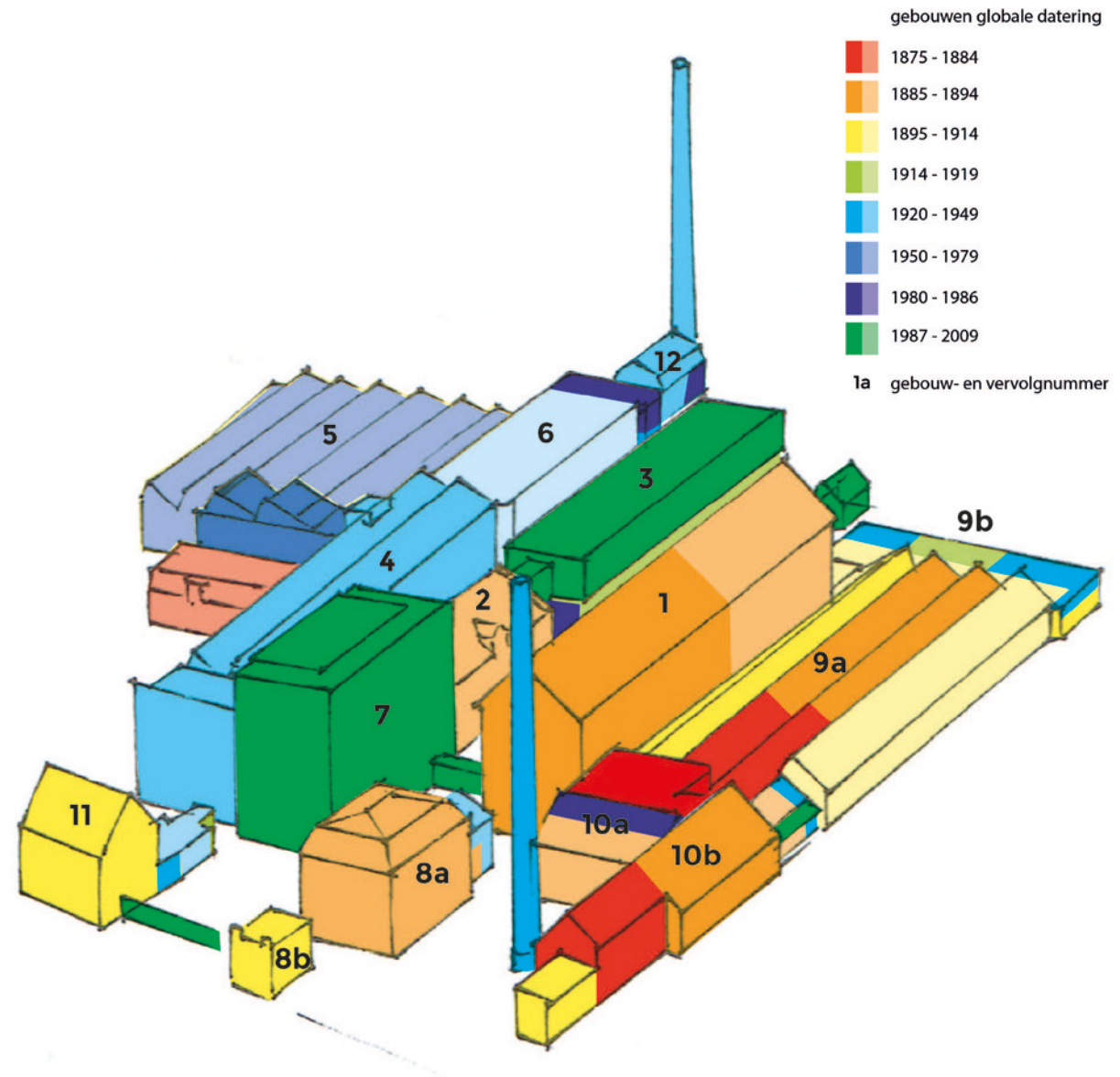
VOOR HET MOMMERS-DRÖGE COMPLEX ZIJN VIJF KERNWAARDEN GEFORMULEERD:

1. Exponent van opkomst en hoogtijdagen van Nederlandse textielindustrie
2. Functioneel gegroeide lappendeken
3. Doorwaadbaar industrieel landschap in de stad
4. Element in collectief geheugen van Tilburgers
5. Baken in Tilburgse skyline

1 // EXPONENT VAN OPKOMST EN HOOGTIJDAGEN VAN NEDERLANDSE TEXTIELINDUSTRIE

Conform de bouwhistorische waardering gaat het hier om een complex van landelijke betekenis. De ontwikkelingsgeschiedenis van de textielindustrie in Nederland is hier afleesbaar: vanaf de tijd van de kleinschalige productie in woonhuizen en handwerkfabrieken tot en met de introductie van de stoommachine en de bouw van grote hallen, hoge fabrieken en imposante schoorstenen. In de volumes, bouwsporen en ruimtelijke kwaliteit van de gebouwen worden zowel de voortschrijdende mechanisatie als de ontwikkeling van arbeidsomstandigheden van arbeiders weerspiegeld. De geschiedenis van de textielindustrie is daarnaast afleesbaar aan de machines en mechanieken die op diverse plekken nog in het complex aanwezig zijn. Meest zichtbaar zijn de stoommachine, de door deze machine aangedreven banden, assen en wielen en de hoogbouw die dankzij deze innovatie mogelijk werd. Minder tot de verbeelding sprekend, maar voor de ontwikkeling van de industrie even zo belangrijk, is het transformatorhuis die de elektrificatie van het productieproces mogelijk maakte.

Het gebouwenensemble is als een geschiedenisboek waarbij de bouwwerken elk een hoofdstuk voor hun rekening nemen.

2 // FUNCTIONEEL GEGROEIDE LAPPENDEKEN

De groei en neergang van beide fabriekscomplexen resulteerde in een lappendeken van gebouwen met elk hun eigen kenmerken en karakter. Typerend voor Mommers zijn samengestelde, dicht op elkaar gebouwde volumes met een onmiskenbaar 19e-eeuws karakter. Dröge heeft een eenduidiger karakter, minder variatie in architectuur en bouw tijden met een duidelijk 20e-eeuws karakter.

Dit organisch gegroeide geheel is het product van nieuwbouw, uitbouw, doorbraken, sloop en verhuizingen. Gebouwen hadden hun eigen rol in het geheel, maar als het moest - als de vooruitgang dat verlangde - werden ze net zo gemakkelijk weer aangepast of vervangen.

In de binnenstraat is duidelijk het verschil te zien tussen gesloten 19e-eeuwse en de lichtere 20e-eeuwse bouw

3 // DOORWAADBAAR INDUSTRIEEL LANDSCHAP IN DE STAD

Het Mommers-Dröge complex is ontstaan op het buitengebied achter lintbebouwing tussen twee oude bebouwingskernen. De contouren van het oude slagenlandschap zijn op het terrein nog goed te herkennen. De gebouwen en grote delen van het terrein waren afgesloten voor onbevoegden; er moesten geen ongelukken gebeuren - het productieproces was niet zonder gevaar - en er mocht niets worden gestolen. De directeurswoningen en kantoren vervulden een poortwachtersfunctie voor de fabrieken erachter.

Het Mommerscomplex werd oorspronkelijk in tweeën gedeeld door een smal pad waardoor het gebied wel doorwaadbaar was. Maar met de groei en bloei van de Tilburgse nijverheid op de belendende erven, raakten de fabrieken rondom steeds meer ingesloten door bebouwing. Het fabriekscomplex werd in de hoogtijdagen vrijwel volledig omringd door de stad. Alle beschikbare ruimte werd optimaal benut en bebouwd. De bebouwing was, met uitzondering van de ranke schoorstenen, laag langs de randen en hoog in het midden. De buitenruimte was een smalle restruimte. Het was een labyrint van smalle steegjes en kleine pleintjes, door poorten en straten verbonden met het stedelijk weefsel.

Deze situatie duurde tot het midden van de jaren tachtig. Met de sloop van de omringende fabrieken en bouw van woningen ontstonden straten en pleinen rondom de fabriek. Daardoor grenzen de gesloten achterkanten nu aan het publieke domein. Achterkant werd voorkant. Met de sloop van de woning aan de straat is

ook een bres geslagen in de lage bebouwing aan de Goirkestraat. De toegankelijkheid lijkt verbeterd, maar de fabriek heeft nog steeds geen duidelijk adres aan de straat.

De textiel fabrieken van het Mommerscomplex werden aan alle zijden omgeven door het stedelijk weefsel

4 // ELEMENT IN COLLECTIEF GEHEUGEN VAN TILBURGERS

Het Textielmuseum staat symbool voor een industrie die deel uitmaakt van het collectieve geheugen van Tilburgers; van arm tot rijk, van arbeider tot textielbaron. Het is een herinnering aan erbarmelijke omstandigheden of juist aan grote weelde; het is maar net of je behoorde

tot hen die de lakens maakten of tot hen die de lakens uitdeelden. In die zin is het museum dus ook een sociaal monument.

Het Textielmuseum appelleert aan de trots van de Tilburgers op de maakindustrie. Samen met de talrijke leer- en schoenenfabrieken heeft de textielindustrie een echt maakstad van Tilburg gemaakt. Vrijwel elke familie had er

mensen werken en zo figureren de gebouwen ook in familiegeschiedenissen. Sporen uit het verleden zijn als stille getuigen nog duidelijk herkenbaar.

Het is uniek dat het Textielmuseum op deze plek zit en het verhaal van de voor Tilburg zo belangrijke industrie vertelt en ervaarbaar maakt.

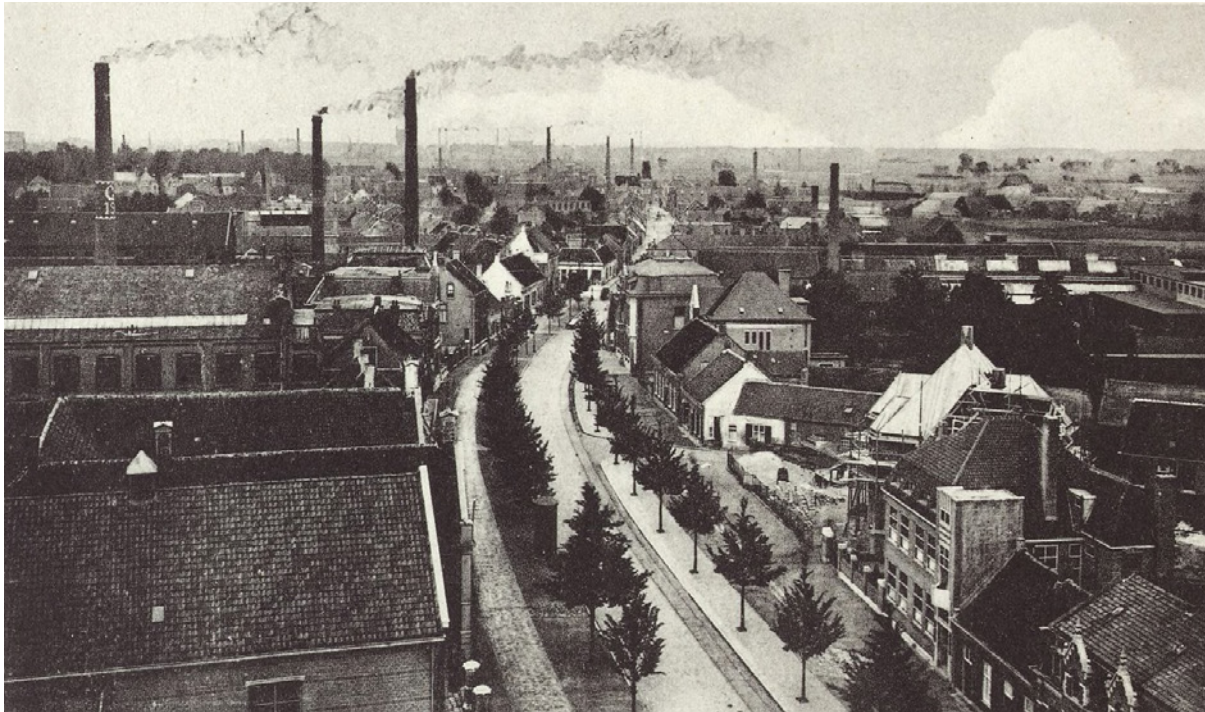
Sporen uit het verleden zijn goed afleesbaar en vertellen het verhaal van Tilburg als maakstad

5 // BAKEN IN TILBURGSE SKYLINE

In de 19e en vroege 20e eeuw werd de skyline van Tilburg gedomineerd door kerktorens en schoorstenen. Deze schoorstenen staan symbool voor de imposante maakindustrie die Tilburg rijk was. Helaas zijn de meeste schoorstenen verdwenen. De twee schoorstenen op het terrein, die van Mommers en die van Dröge, zijn daarom niet alleen van belang als markering van begin en eind van het complex, maar vooral ook als tastbare herkenningspunten van de verdwenen

industrie. Als een soort uitroepteken lijken ze glorie van weleer te willen benadrukken.

De hoogbouw (gebouw 1) was volgens diverse publicaties in de 19e eeuw het hoogste industriële gebouw van Tilburg. Het gebouw markeert de schaa sprong van kleinschalige productie in woonhuizen naar grootschalige machinale productie in speciaal daarvoor ontworpen hoogbouw. De hoogte van dat gebouw wordt geaccentueerd door de lage bebouwing langs de straat ervoor.

Perspectief van de Goirkestraat eind 19e eeuw // Bron: Regionaal Archief Tilburg

4 // RESTAURATIEVISIE EN TRANSFORMATIEKADER

De restauratievisie is gericht op behoud en versterking van cultuurhistorische waarden van het gehele Mommers-Dröge complex. Deze cultuurhistorische waarden liggen zowel in het bouwhistorische materiaal als in de kernwaarden besloten. Bij de voorliggende en toekomstige opgaven zal voortdurend moeten worden gezocht naar een goede balans tussen behoud en vernieuwing. Behoud en versterking van de kernwaarden is dan voorwaarde voor een respectvolle en betekenisvolle transformatie. De kernwaarden kunnen tot inspiratie dienen bij toekomstige ontwikkeling en de betekenis van de plek versterken.

De kern van de restauratievisie kan als volgt worden verwoord:

“Behoud de lappendeken van twee complexen met bijzondere gebouwen en unieke kwaliteiten. Lap op en weef in en strijk niet glad.”

Deze visie hebben we vertaald in uitgangspunten voor het gehele Mommers-Dröge complex. Deze uitgangspunten zijn gekoppeld aan de kernwaarden die ze vertegenwoordigen. Omdat er grote verschillen zijn tussen het Mommerscomplex en het Dröge complex, hebben we een verdere verfijning van de transformatieruimte per complexdeel aangegeven. Het verdient aanbeveling om deze verfijning ook per gebouwdeel te maken. Binnen het kader van dit onderzoek was dat niet mogelijk.

TRANSFORMATIEKADER VOOR HET MOMMERS-DRÖGE COMPLEX

Voor het Mommers-Dröge complex als geheel betekent deze visie:

KERNWAARDE 1

Exponent van opkomst en hoogtijdagen van Nederlandse textielindustrie

- Sloop geen gebouwen: het is een uniek gegroeid ensemble dat het verhaal van de textielindustrie en het maakproces vertelt. Als je daar een schakel tussenuit haalt, raak je de draad kwijt.

KERNWAARDE 2

Functioneel gegroeide lappendeken

- Waardeer en behoud de bestaande kwaliteit als lappendeken of staalkaart van 19e- en 20e-eeuwse gebouwen voor de textielnijverheid. Borduur voort op dit historisch gegroeide ensemble.

- Elk gebouw had zijn rol in het proces en had specifieke kwaliteiten. Benut de bestaande kwaliteiten van de gebouwen beter en probeer geen functies in een gebouw te passen die niet op de eigenschappen van dat gebouw aansluiten. Het productieproces valt zo als vanzelfsprekend op zijn plek.

- Behoud en benut het verschil in karakter van het Mommers- en het Drögecomplex.

Laat eventuele nieuwbouw aansluiten op de specifieke karakteristieken van het betreffende complex.

KERNWAARDE 3

Doorwaadbaar industrieel landschap in de stad

- Benut de kansen die het doorwaadbare labyrintische landschap biedt: in de huidige toestand lopen alle openbare ruimtes dood, waardoor de betekenis van die openbaarheid gering is. Maak straten, stegen en pleinen weer doorwaadbaar zonder de veiligheid uit het oog te verliezen. Gebruik de voormalige fabrieksstraat op zijn minst voor de huidige gebruikers van het complex - museumbezoekers - zodat die weer betekenis krijgt.

- Er zijn ook kansen om de nu op het nieuwe trappenhuis doodlopende steeg tussen Dröge en Mommers beter te benutten voor de ontsluiting van het labyrint. Dat kan door de steeg te verbinden met de rest van het complex.

- Herstel de kwaliteit van verstopte wereld van gebouwen, straten en pleinen die je moet ontdekken: zorg dat de fabriek vanaf de Goirkestraat weer in de tweede lijn staat. De nieuwe invulling aan de straat kan een uithangbord zijn voor het museum. Daarmee vang je twee vliegen in één klap:

het museum wordt zichtbaar aan de straat en de ongedefinieerde voorruimte, een restant van de oude entree uit 1986, wordt weer een intiem plein. De straatwand wordt hersteld en de kantoorvilla en het transformatorhuisje krijgen weer context. De huidige en ook oorspronkelijke entree van het terrein, links van het kantoor, wordt zo versterkt.

- Laat de gesloten gevels zoals van de sheds, gebouwen 5 en 9, gesloten. Dat hoort echt bij het karakter van die gebouwen en de plek binnen de stedelijke context die ze hadden. Spiekgaten zijn wel denkbaar, grote vensters niet.

KERNWAARDE 4

Element in collectief geheugen van Tilburgers

- Laat de sporen van het verleden afleesbaar: strijk niet glad en verdoezel de rauwe randjes niet. Die horen bij het verhaal van deze plek. Hier werd hard gewerkt. Laat toekomstige generaties dat nog ervaren.

KERNWAARDE 5

Baken in Tilburgse skyline

- Voeg geen hoge volumes toe die de concurrentie aangaan met de hoogbouw en de schoorstenen. De schoorstenen markeren het terrein en verwijzen naar de rijke industriële geschiedenis van Tilburg. Het zijn de laatste twee in dit deel van Tilburg.

TRANSFORMATIEKADER MOMMERSCOMPLEX

- Het Mommerscomplex wordt gekenmerkt door 19e-eeuwse gebouwen in metselwerk met houten en gietijzeren ramen, hoofdzakelijk houten vloer en dakconstructies met hooguit wat stalen onderdelen. De gebouwen zijn veelvuldig verbouwd en hebben diverse bouwsporen die het karakter van industriële oude gebouwen versterken. Strijk dit verleden niet glad.

- Het grote verschil met de 20e -eeuwse architectuur van Dröge is dat deze gebouwen veel kleinschaliger en tactieler zijn. De toegepaste materialen zijn niet glad en strak en de toegepaste technieken zijn ambachtelijk. Behoud deze kwaliteit.

- Ingrepen in gebouwen moeten niet te gestileerd zijn. Het was een functioneel industrieel complex en dat karakter mag sterker worden aangezet. Ontmoetingen mogen botsen en hoeven niet altijd netjes binnen het stramien te vallen.

- Voor sloop van onderdelen geldt: nee, tenzij er een zeer zwaarwegende reden is.

- Benut het specifieke karakter van het betreffende gebouw: maak bijvoorbeeld geen functie die geen daglicht kan verdragen in een lichte ruimte of vice versa.

- Nieuwe volumes vertegenwoordigen nieuw gebruik (museum) en een nieuwe tijd. Dat mag in de architectuur zichtbaar zijn op voorwaarde dat het nieuwe volume heel specifiek voor de plek is ontworpen. Daarbij is het gebruik van baksteen en staal helemaal niet uitgesloten, zolang dat maar op een eigentijdse en functionele manier wordt toegepast.

TRANSFORMATIEKADER DRÖGECOMPLEX

- Het Drögecomplex wordt gekenmerkt door voornamelijk 20e-eeuwse gebouwen van beton, staal en baksteen. De architectuur is veel eenduidiger dan het Mommerscomplex en vertoont minder bouwsporen. De ruimtes zijn groot en licht en hebben vrijwel geen constructieve obstakels. Benut deze kwaliteiten en versterk ze.

- De toegepaste materialen zijn gladder, strakker en industriëler dan in het Mommersdeel. Behoud dit verschil.

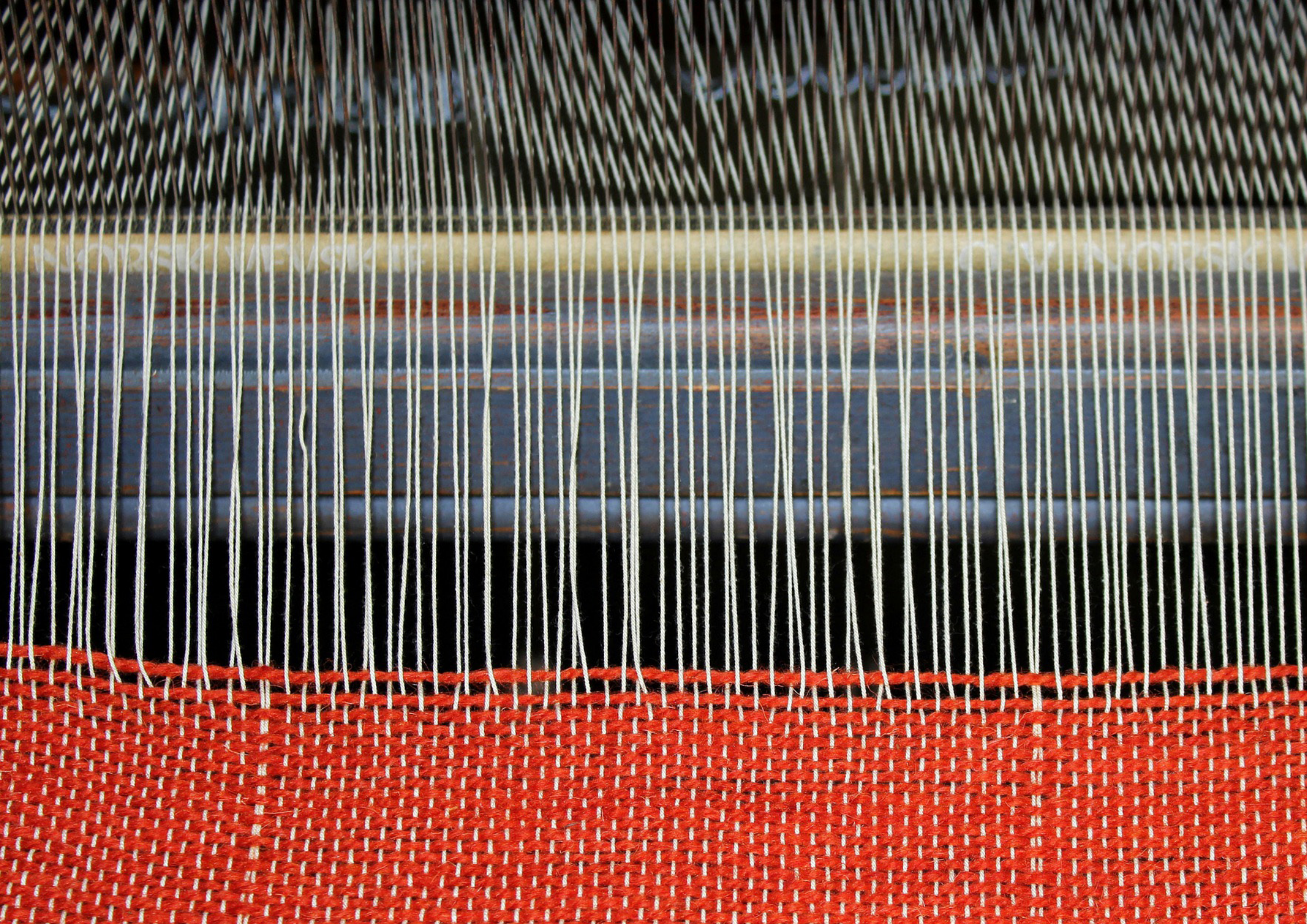
- Ingrepen in gebouwen moeten veel terughoudender zijn en zich voegen binnen het stramien van het hoogmonumentale betonskelet.

- Behoud en versterk de ritmiek van het betonskelet. Herstel het open karakter van de grote open fabrieksvloeren. Dan laten ze zich

beter benutten door het museum en kan het oorspronkelijke gebruik weer zichtbaar worden.

- Herstel de bijzondere architectuur van de kopgevel van gebouwdeel 4. Dit is een van de weinige echt ontworpen gevels met architectonische kwaliteit.

- Nieuwe volumes vertegenwoordigen nieuw gebruik (museum) en een nieuwe tijd. Dat mag in de architectuur zichtbaar zijn op voorwaarde dat het nieuwe volume heel specifiek voor de plek is ontworpen. Daarbij is het gebruik van beton en staal helemaal niet uitgesloten, zolang dat maar op een eigentijdse en geëigende manier wordt toegepast.

5 // CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

Het Mommers-Dröge complex is een gelaagd en interessant complex dat restanten uit alle belangrijke fases van de Tilburgse textielindustrie in zich bergt. Het belang wordt onderstreept door de vele publicaties die in de loop der jaren zijn verschenen. Elke publicatie heeft zijn eigen insteek en voegt een nieuw stuk toe aan de geschiedschrijving over dit complex. Met de twee bouwhistorische onderzoeken is de huidige toestand van de twee complexdelen tot in detail gedocumenteerd en gewaardeerd. Tezamen geven deze documenten een zeer gedetailleerde weergave van het complex. Dat is zeer waardevol en benadrukt nog maar eens de uniciteit van het geheel.

In het Transformatiekader hebben we er bewust voor gekozen om deze onderzoeken niet nog eens dunnetjes over te doen. Met beschrijving van de belangrijkste episodes nemen we de toekomstige ontwerpers mee in een vogelvlucht door de geschiedenis. Het is een samenvatting op hoofdlijnen die inzicht geeft. Wie meer in detail wil weten, kan gebruik maken van de vele andere publicaties.

Met de kernwaarden hebben we getracht de essentie van het complex te duiden. Het is mooi om te zien dat die kernwaarden een

goede kapstok blijken voor het bepalen van de transformatieruimte en richting van het complex. Met het behoud en de versterking van de kernwaarden, behoud en versterk je de essentie van het complex. We hopen dat toekomstige ontwerpers de kernwaarden niet enkel als belemmering zien maar juist als inspiratiebron.

Binnen het kader van dit onderzoek was er geen ruimte om de restauratievisie ook te vertalen naar een concrete set ingrepen in de individuele gebouwen. Het verdient aanbeveling om dit voor aanvang van een het opstellen van een concreet ontwerp alsnog te doen. De gebouwen zijn dermate verschillend en gelaagd dat een verdieping van het onderzoek interessante nieuwe inzichten kan geven, die kunnen helpen bij het nog beter behouden en gebruiken van dit unieke complex.

Bij de totstandkoming van dit Transformatiekader hebben we veelvuldig gebruik gemaakt van onderzoeken van derden. Daarnaast hebben we regelmatig kunnen sparren met vele betrokken partners. Op deze plaats willen wij allen die bijgedragen hebben aan de totstandkoming van dit Transformatiekader hartelijk bedanken.

BRONVERMELDING

Brabants erfgoed, (december 2020). <https://www.brabantserfgoed.nl>

Cepezed, (21 januari 2021). *Textielmuseum*. <https://www.cepezed.nl/nl/project/textielmuseum-tilburg/26933>

van Lierop, John (2020). *Bouwhistorische rapportage*

Monumenten Advies Bureau (2011). *Bouwhistorisch onderzoek complex Dröge en Mommers Tilburg*

Regionaal Archief Tilburg

TopoTijdreis, (december 2020). *200 jaar topografische kaarten*. <https://www.topotijdreis.nl>

